

Hadis Literatüründe Derleme ve İstidrâk Uygulaması Hakkında Bir Değerlendirme: *Mesâbîhu's-Sünne* ve *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'te Metodolojik Yaklaşımlar

Yunus Emre ACAROĞLU | orcid.org/0000-0003-2133-925X | yemreacaroglu@gmail.com.tr

Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Isparta, Türkiye

<https://ror.org/04fjte88>

Yusuf AÇIKEL | orcid.org/0000-0001-5444-4641 | yusufacikel@sdu.edu.tr

Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye

<https://ror.org/04fjte88>

Öz

Çalışmada Begavî'nin *Mesâbîhu's-Sünne* adlı eseri ile Tebrîzî'nin bu eseri esas alarak oluşturduğu *Miškâtü'l-Mesabîh* metin, râvi, kaynak ve başlıklandırma gibi yöntemlerde dikkat çeken farklılıkları bakımından mukâyese edilmektedir. *Mesâbîh*'in maksadı hadisleri her bir bâb altında sıhâh ve hısân olarak tasnif edip muhtasar bir şekilde sunmaktır. Bu yöntem rivâyetlerin güvenilirliği açısından bir düzen belirlemiş ve hadislerin sistematik bir şekilde okuyucuya aktarılmasını sağlamıştır. *Miškât* bu tasnifi genişletmiş, yaptığı faydalı müdahalelerle hadislerin mefhum zenginliğini artırmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda hadis metinlerinde birtakım farklılıklar meydana gelmiştir. *Miškâtü'l-Mesâbîh*'te, *Mesâbîh*'te muhtasar bir halde nakledilen rivâyetler daha ayrıntılı hale getirilmiş, hadislerin tamamı nakledilmiş ve açıklayıcı ziyadeler içeren versiyonları tercih edilmiştir. Öte yandan hadislerin, muhtevasına uygun bir şekilde başlıklandırılmasında da farklılıklar mevcuttur. Begavî'nin hadislerin daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesi maksadıyla bazı durumlarda herhangi bir başlık kullanmamayı ya da birbiriyle bağlantılı hadisleri ayrı bir fasıl altında göstermeyi tercih ettiği söylenebilir. Buna karşın Tebrîzî, hadislerin muhtevasını daha belirgin hale getirmek maksadıyla yeni başlıklar belirlemiş ve böylece muhtemelen hadislerin anlamını vurgulamayı amaçlamıştır. Eserlere mahsus bir başka dikkat çekici farklılık da kaynak ve râvi tercihleridir. Tebrîzî hadislerin kaynağıyla ilgili zaman zaman farklı değerlendirmelerde bulunmuş, bu durum bazen rivâyet kaynaklarını hatalı olarak zikretmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda hadisin sahâbî veya sonraki râvisiyle ilgili farklı değerlendirmelerinden de bahsetmek mümkündür. Ancak bu tür hatalar hadislerin güvenilirliği konusunda bir sorun teşkil etmemektedir. Mezkûr farklılıklardan bazılarının, eserlerin genelini kapsamadığı, belirli noktalarda müşahade edildiği de bilinmelidir. Ayrıca Tebrîzî'nin istidrâk/tehzîb çalışmasındaki farklılık ortaya çıkaran bazı tasarrufları *Miškât*'in *Mesâbîh*'e katkıları çerçevesinde değerlendirilebilir. Netice itibarıyla

Mesâbîh ve Mişkât arasındaki bu farklılıklar, hadis metinlerinin düzenlenmesi, tasnifin yeniden ele alınması ve kaynak tercihleri gibi önemli konularda iki musannifin metodolojik yaklaşımının değerini yansıtacaktır. Bununla birlikte yapılan değerlendirmeler, müelliflerin öncelediği amaçlar ve yöntemlerin eserlerin genelindeki tutarlılığı hakkında fikir verecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Begavî, Tebrîzî, Mesâbîhu's-Sünne, Mişkâtü'l-Mesâbîh, Metodoloji, Mukâyese.

Atıf Bilgisi

Acaroglu, Yunus Emre. Açıkl, Yusuf. “Hadis Literatüründe Derleme ve İstidrâk Uygulaması Hakkında Bir Değerlendirme: *Mesâbîhu's-Sünne* ve *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'te Metodolojik Yaklaşımlar”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Temmuz 2025), 660-694. DOI: 10.69576/ihya.1632129

Geliş Tarihi	03 Şubat 2025
Kabul Tarihi	04 Nisan 2025
Yayın Tarihi	20 Temmuz 2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu makale, hazırlanmakta olan “Ferrâ el-Begavî ve Hadis İlimleri Açısından <i>Mesâbîhu's-Sünne</i> Adlı Eserinin Değerlendirilmesi” başlıklı doktora tezi verilerinden yararlanılarak üretilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	ihyajournal@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur. Bu dergide yer alan yazılarda ifade edilen görüş ve değerlendirmeler, yazarlarının kişisel fikirlerini yansıtır; derginin kurumsal görüşü olarak kabul edilemez. Makale içeriklerinin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tümüyle yazarlara aittir; dergi editörleri ve yayın kurulu bu konuda herhangi bir sorumluluk üstlenmez.

An Evaluation of Compilation and Istidrāk Practices in Hadīth Literature: Methodological Approaches in *Masābīh al-Sunna* and *Mishkāt al-Masābīh*

Yunus Emre ACAROĞLU | orcid.org/0000-0003-2133-925X | yemreacaroglu@gmail.com.tr

PhD Student, Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences, Isparta, Türkiye

<https://ror.org/04fjte88>

Yusuf AÇIKEL | orcid.org/0000-0001-5444-4641 | yusufacikel@sdu.edu.tr

Assoc. Prof. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Isparta, Türkiye

<https://ror.org/04fjte88>

Abstract

The study aims to compare al-Baghawi's *Masabih al-Sunna* with al-Tibrizi's *Mishkat al-Masabih*, focusing on notable differences in methodology concerning textual content, transmitters, sources, and titling. The primary objective of *Masabih* is to classify hadith into two categories, *sahih* and *hasan*, presenting them in a concise and organized manner. This approach establishes a systematic arrangement of reports, ensuring their reliable transmission to readers. *Mishkat* expands this classification, enriching the conceptual depth of the hadith through deliberate editorial interventions. Consequently, variations emerge in the presentation of hadith texts. In *Mishkat al-Masabih*, the concise narrations of *Masabih* are often presented in fuller versions, frequently accompanied by explanatory additions and complete chains of transmission. Furthermore, significant differences are observed in the titling of chapters. While al-Baghawi occasionally refrains from assigning specific titles or groups related hadith under a single section, al-Tibrizi introduces new and more specific titles to better reflect the content, likely aiming to emphasize the intended meanings of the hadith. Another noteworthy distinction lies in their choice of sources and transmitters. Al-Tibrizi sometimes diverges in his identification of hadith sources, occasionally resulting in misattributions. Similarly, errors in identifying companions or later transmitters are evident, although such inaccuracies do not compromise the overall reliability of the hadith. It is important to note that these differences do not permeate the entirety of the work but are limited to specific instances. Al-Tibrizi's editorial contributions, which may be classified as acts of *istidrāk* (supplementation) or *tahdhib* (refinement), are often considered valuable additions to *Masabih*. Ultimately, the comparative analysis of *Masabih* and *Mishkat* highlights their respective approaches to structuring hadith literature, reevaluating classifications, and selecting sources—thereby reflecting the distinct methodological insights of the two

compilers. Additionally, these evaluations shed light on the compilers' overarching goals, the consistency of their methodologies, and the broader implications for the field of hadith studies.

Keywords: Hadith, al-Baghawī, al-Tibrīzī, Masābīh al-Sunna, Mishkāṭ al-Masābīh, Methodology, Comparison.

Citation

Acaroglu, Yunus Emre. Açikel, Yusuf. "An Evaluation of Compilation and Istidrāk Practices in Ḥadīth Literature: Methodological Approaches in *Maṣābīh al-Sunna* and *Mishkāṭ al-Maṣābīh*". *İhya International Journal of Islamic Studies* 11/2 (July 2025), 660-694. DOI: [10.69576/ihya.1632129](https://doi.org/10.69576/ihya.1632129)

Date of Submission	03 February 2025
Date of Acceptance	04 April 2025
Date of Publication	20 July 2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This article has been produced using data from the doctoral dissertation currently in preparation, titled " <i>Al-Farrā' al-Baghawī and the Evaluation of His Work Masābīh al-Sunnah in the Context of Hadith Studies</i> ." It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ihyajournal@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 . The views and opinions expressed in the articles published in this journal are solely those of the authors and do not reflect the official position of the journal. The authors bear full scientific and legal responsibility for the content of their articles; the editors and the editorial board assume no responsibility in this regard.

Extended Abstract

Maşābīḥ al-Sunna, compiled by al-Baghawī (d. 516/1122), is a significant ḥadīth collection that consists of narrations selected from authoritative sources. One of its most distinctive features is the classification of ḥadīths into two main categories: *ṣiḥāḥ* (authentic) and *ḥisān* (good). Al-Baghawī included in the *ṣiḥāḥ* section ḥadīths that were either agreed upon by al-Bukhārī (d. 256/870) and Muslim (d. 261/875) or narrated by one of them. The *ḥisān* section, on the other hand, comprises reports found in the collections of Abū Dāwūd al-Sijistānī (d. 275/889), al-Tirmidhī (d. 279/892), and other ḥadīth compilations. Al-Baghawī asserted that most of the ḥadīths in the *ḥisān* category were *ṣaḥīḥ* (authentic), but they did not always meet the highest standard of authenticity established by the Shaykḥayn (al-Bukhārī and Muslim). Notably, he explicitly identified weak and *gharīb* ḥadīths and excluded fabricated (*mawḍūʿ*) reports from his work. Another distinguishing aspect of Maşābīḥ al-Sunna is its omission of full isnāds, preserving only the *matn* (text) of the ḥadīths. Al-Baghawī's objective in adopting this approach was to avoid excessive length and to rely on the credibility of the original compilers. However, in some cases, he mentioned the *ṣaḥābī* (Companion) who transmitted the ḥadīth, likely to distinguish between different versions of a report. The work is systematically arranged under topics such as *ʿaqāʾid* (creed), *ʿibādāt* (acts of worship), *muʿāmalāt* (transactions), *ādāb* (ethics), *raqāʾiq* (piety), *fitan* (tribulations), *faḍāʾil* (virtues), and *manāqib* (merits). However, unlike some other compilations, it does not include *tafsīr* (Qurʾānic exegesis) or *maghāzī* (Prophetic battles). Al-Baghawī occasionally deviated from his own classification system, placing certain ḥadīths in sections where they might not conventionally belong. Such instances introduce a degree of methodological flexibility but do not undermine the overall coherence of the work. For example, a report concerning *ramy al-jimār* (stoning of the pillars) is located in the *Kitāb al-Manāsik*, under the *Bāb al-Daʿf min ʿArafāt wa-l-Muzdalifa*, within the *ṣiḥāḥ* section, despite the fact that it is not narrated by al-Bukhārī or Muslim. Given this, the report might have been expected to appear under *ḥisān* rather than *ṣiḥāḥ*. In the introduction to his work, al-Baghawī briefly listed his sources, explicitly naming al-Ṣaḥīḥayn, Abū Dāwūd, and al-Tirmidhī. Later, at the end of *Kitāb al-Manāsik*, he also included al-Nasāʾī (d. 303/915) among his sources. However, throughout the text, he did not specify the exact sources of individual reports, instead categorizing them under *ṣiḥāḥ* or *ḥisān*. Some scholars criticized al-Baghawī's methodology, particularly his classification of ḥadīths, omission of isnāds, and placement of certain reports in sections that might not align with their primary sources. Nevertheless, there are scholars who defend al-Baghawī's methodology. According to them, al-Baghawī has clearly outlined the methodological framework of his work, thereby eliminating the necessity for further investigation into the isnād. al-Qazwīnī (d. 750/1349) claimed that Maşābīḥ al-Sunna contained twenty-two fabricated (*mawḍūʿ*) ḥadīths, but al-ʿAlāʾī (d. 761/1359) and Ibn Ḥajar al-ʿAsqalānī (d. 852/1449) refuted this claim, writing treatises to argue that these reports were not, in fact, fabricated. One of the most significant contributions to Maşābīḥ al-Sunna is *Mishkāt al-Maṣābīḥ*, compiled by al-Khaṭīb al-Tibrīzī (d. 741/1340). Expanding upon the original work, al-Tibrīzī added 1511 new ḥadīths and introduced a third section to the original two-part classification. In *Mishkāt al-Maṣābīḥ*, the first section (*fasl al-awwal*) contains reports from al-Ṣaḥīḥayn or one of them, the second section (*fasl al-thānī*) consists of ḥadīths found in other major collections, and

the third section (fasl al-thālith) includes reports attributed to early and later scholars that align with the themes of each chapter. Furthermore, al-Tibrīzī identified the sources of ḥadīths that al-Baghawī had left unspecified. Al-Tibrīzī sometimes diverged from al-Baghawī's arrangement by avoiding repetition and either abridging or expanding reports as needed. However, instances arise where a ḥadīth appears in the first section despite not being found in al-Ṣaḥīḥayn, or a report found in al-Bukhārī and Muslim is placed in the second section. This discrepancy likely stems from al-Tibrīzī's reliance on sources such as al-Ḥumaydī's (d. 488/1095) al-Jam' bayn al-Ṣaḥīḥayn and Ibn al-Athīr's (d. 606/1210) Jāmi' al-Uṣūl, rather than directly verifying the original sources. Another critique of Mishkāt al-Maṣābiḥ is that al-Tibrīzī sometimes cited only one source for a ḥadīth, despite its presence in multiple works. For instance, he attributed the report "Dallat al-Muslim ḥaraq al-nār" ("A Muslim's lost property is like the blaze of fire") solely to al-Dārimī (d. 255/869), whereas it is also found in Abd al-Razzāq's (d. 211/827) al-Muṣannaf, Aḥmad b. Ḥanbal's (d. 241/855) al-Musnad, and al-Tirmidhī's al-Sunan. Al-Tibrīzī lists prominent ḥadīth scholars such as al-Bukhārī, Muslim, Aḥmad b. Ḥanbal, al-Tirmidhī, Abū Dāwūd, al-Nasā'ī (d. 303/915), Ibn Mājah (d. 273/887), al-Dāramī (d. 255/869), al-Dāraquṭnī (d. 385/995), al-Bayhaqī (d. 458/1066), and Razīn b. Mu'āwiya (d. 535/1140) as sources for the traditions he includes. However, research indicates that his work also incorporates traditions from additional sources such as the Muṣannaf of 'Abd al-Razzāq and that of Ibn Abī Shayba (d. 235/849), the Musnad of Abū Dāwūd al-Ṭayālīsī (d. 204/819), the Musnad of Ḥumaydī, the Musnad of Abū Ya'ālā al-Mawṣilī (d. 307/919), the Ṣaḥīḥ of Ibn Khuzayma (d. 311/924) and that of Ibn Ḥibbān (d. 354/965), al-Ḥākim's (d. 405/1014) al-Mustadrak, the Mu'jam collections of al-Ṭabarānī (d. 360/971), and the works of al-Ṭaḥāwī (d. 321/933). This study, which examines the methodological and substantive differences between Maṣābiḥ al-Sunna and Mishkāt al-Maṣābiḥ, is not intended as a critique but rather as an analytical comparison. Al-Tibrīzī's work has made significant contributions to al-Baghawī's Maṣābiḥ, and it can be categorized within the traditions of istidrāk (supplementation) and tahdhīb (refinement). The primary aim of this study is to analyze the methodological and substantive differences between the two works and, where applicable, to identify any inconsistencies. In Maṣābiḥ, ḥadīths are generally presented in an abridged form, focusing primarily on legal implications, whereas Mishkāt provides greater contextual detail, offering a more comprehensive understanding of the traditions. While al-Baghawī's systematic approach facilitates a structured and jurisprudentially relevant reading, al-Tibrīzī's modifications enrich the text by enhancing its explanatory depth. Additionally, whereas al-Baghawī sometimes records traditions within unheaded sections, al-Tibrīzī systematically introduces headings, making the content more accessible and clearly organized. This restructuring represents a valuable contribution within the istidrāk tradition. Furthermore, Mishkāt attempts to minimize repetition by consolidating reports under a single heading, even if a particular ḥadīth is relevant to multiple topics. However, since many ḥadīths can be applied in different legal and ethical contexts, repeating them under multiple headings can serve an important exegetical function. Another notable feature of Mishkāt is the classification of some ḥadīths as muttafaqun 'alayh (agreed upon by both al-Bukhārī and Muslim), even though they are found in only one of their collections. Additionally, occasional errors regarding the attribution of ḥadīths to specific Companions are observed in both works, though such errors are rare. Importantly, these issues do not diminish the scholarly reliability

of the works. Rather, they highlight the methodological approaches adopted by both authors in their efforts to refine and preserve the ḥadīth tradition.

Giriş

Mesâbiḥu's-Sünne, İmam Begavî'nin (ö. 516/1122) muteber hadis kaynaklarından seçtiği rivâyetleri bir araya getirmek suretiyle oluşturduğu derleme bir hadis eseridir. Begavî, bu eserinin tasnifinde diğer eserlerinde uygulamadığı bir yöntem izlemiştir. Bu yöntemi kendisinden önce izleyen herhangi bir alim olmadığı gibi kendisini bunun üzerine takip eden biri de yoktur. Begavî, geliştirdiği benzersiz tasnif yöntemi çerçevesinde her bâbı sıhâh ve hısân olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Sıhâh kısmında aldığı hadisler, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) ittifak ettikleri veya birinin tahrir ettiği hadislerden oluşmaktadır. Hısân kısmında ise Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889) ve Tirmizî (ö. 279/892) gibi muhaddislerin *Sünen*'lerinde yer alan hadislerle, bu kitapların haricindeki bazı hadis kaynaklarından seçtiği rivâyetler bulunmaktadır. Begavî, kendi ifadesiyle hısân başlığındaki hadislerin büyük çoğunluğunun adalet sahibi râvîlerin yine adalet sahibi râvîlerden naklettiği sahih hadislerden oluştuğunu vurgulamaktadır. Ancak bu hadislerin isnadları, Şeyhayn'ın belirlediği şekilde sened bakımından âli derecede sahih olma şartını taşımamaktadır. Buna ek olarak Begavî, zayıf ve garib hadislere işaret etmiş, mevzu rivâyetleri eserine dahil etmemiştir.¹ Bu yöntemle Begavî, eserini hem sahih hem diğer makbul rivâyetlerden oluşturmayı amaçlamıştır.

Eserin bir diğer dikkat çekici özelliği hadislerin senedlerinin hafzedilerek tasnif edilmesidir. Begavî'nin senedleri hafzetmesindeki maksadı; eserini uzatmaktan kaçınmak ve hadis imamlarının nakline itimat etmektir. Bununla birlikte, bazı hadislerde senedi tamamen hafzetmeyerek Rasûlullah'tan rivâyet eden sahâbîyi buna sevk eden bir sebepten dolayı zikretme yoluna gittiği görülmektedir.² Bu tercihin, özellikle aynı konuda farklı sahâbîlerden gelen rivâyetlerin ayırt edilmesini sağlamak amacıyla yapıldığı söylenebilir.³ Bununla birlikte genel olarak Begavî, sahâbî râvînin kim olduğunu açıklamaksızın sadece hadislerin lafzını vermekle yetinmektedir.

Cem' türü eserlerin tertibine göre tasnif edilen eser akâid, ilim, ibâdât, muâmelât, âdâb, rekâik, fiten, fedâil, ve menâkıb gibi konulara dair hadisleri ihtiva etmektedir. Bu tasnif, hadislerin farklı alanlarda kullanılabilirliğini artırmakta ve okuyucunun çeşitli dinî meselelerde kitaptan istifade etmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte eser, tefsir ve megâzî hadislerine yer vermemesi yönüyle diğer derleme hadis kitaplarından

¹ Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Mesâbiḥu's-sünne*, thk. Yûsuf Abdurrahmân Mar'aşlı - Muhammed Selîm İbrâhîm Semmâre - Cemâl Hamdî ez-Zehebî (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1987), 1/110.

² Begavî, *Mesâbiḥu's-sünne*, 1/109.

³ Begavî, *Mesâbiḥu's-sünne*, 29, 36, 114, 115, 428, 947.

ayrılmaktadır.

Begavî'nin eserin tasnifinde zaman zaman belirlediği taksiminin dışına çıktığı görülmektedir. Nitekim bazı hadisleri bulunması gereken kısımdan farklı bir yerde konumlandırmıştır. Bu tür tasarruflar bazen kendi belirlediği yöntemden ayrılabilmesine işaret etmekle birlikte eserin genel sistematığına olan güveni sarsacak mahiyette değildir. Bu hususa örnek teşkil etmesi bakımından şu hadis zikredilebilir;

وعن جابر أنه قال: أفاضَ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ جَمْعٍ وَعَلَيْهِ السَّكِينَةُ [وَالْوَقَارُ]، وَأَمَرَهُمْ بِالسَّكِينَةِ وَأَوْضَعَ فِي وَادِي مُحَسَّرٍ، وَأَمَرَهُمْ أَنْ يَرْمُوا [الْجَمْرَةَ] بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ، وَقَالَ: لَعَلِّي لَا أَرَاكُمْ بَعْدَ عَامِي هَذَا

“Nebî aleyhisselâm, Cem'den (Müzdelife'den) sekîne ve vakar içinde ayrıldı. Sahâbîlere de sekîne içinde olmalarını emretti. Muhassir vadisinde hızlandı. Onlara cemrede küçük çakıl taşı gibi taşlar atmalarını emretti ve ‘belki bu seneden sonra sizi göremem’ buyurdu.”⁴

Begavî söz konusu hadisi Kitâbu'l-Menâsik'in bâbu'd-def' mine'l-arafati ve'l-müzdelife bâbının sıhâh kısmında zikretmiştir. Ancak *Kütüb-i Sitte*'ye bakıldığında Buhârî ve Müslim'in ilgili hadise yer vermediği görülmektedir. Hadis, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde, Dârimî (ö. 255/869) ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*'lerinde tahrir edilmektedir.⁵ *Mesâbih*'in tasnif yöntemi ve Begavî'nin sıhâh kısmında yalnızca Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri veya birinin tahrir ettiği hadisleri zikretme esası göz önünde bulundurulduğunda, hadisin hisân kısmında yer alması gerektiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca Begavî, kitabın mukaddimesinde bazı kaynaklarını zikretmiştir. Bu bölümde *Sahiha*yn, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerini isimleriyle belirttikten sonra “bu ikisi dışındaki hadis imamlarından” diyerek kitapların veya musanniflerin isimlerini tasrih etmeksizin genel bir ifade ile zikretmekle yetinmiştir.⁶ Kitâbu'l-Menâsik bölümünün sonunda ise önceki kaynakları tekrarlayarak Nesâî'yi (ö. 303/915) eklemiştir.⁷ Bununla birlikte Begavî eserin içerisinde hadislerin yer aldığı kaynakları açıkça belirtmemiş, kendi tasnif yöntemine uygun bir şekilde sıhâh veya hisân başlığı altında yer vermiştir.

Begavî genel itibariyle kitabın tasnifinde çizdiği çerçeveye bağlı kalsa da bu yöntemi bazı itirazları beraberinde getirmiştir. Eserinde kullanmış olduğu sıhâh-hisân ıstılahları/tasnif yöntemi, hadislerin senedlerini hazfetmesi veya bazı hadisleri olması gereken kısımdan başka bir yerde zikretmesi çeşitli alimler tarafından tenkit edilmiştir.⁸

⁴ Begavî, *Mesâbihi's-sünne*, 1886.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/332; Dârimî, *Müsned*, 1, 618; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 66.

⁶ Begavî, *Mesâbih*, 1/110.

⁷ Begavî, *Mesâbih*, 2/305.

⁸ İbnü's-Salâh, Ebû Amr b. Salâhiddin Abdurrahman b. Musa eş-Şehrezûrî, *Ma'rifetü envâ'i ulûmi'l-hadîs*, thk. Nûreddin İtr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 107; Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşiri'n-nezîr*, thk. Muhammed Osman el-Huşt (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1405/1985), 30; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer, *İhtisârü Ulûmi'l-hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 42; Irâkî, Ebû'l-Fadl Zeynüddin Abdurrahîm b. el-Hüseyn, *et-Takyîd ve'l-idâh limâ utlika ve uglika min mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Abdurrahmân

Begavî'yi ilgili hususlarda eleştirenler olduğu gibi, onun sıhâh-hisân kavramlarıyla kastettiği manayı beyan etmesi ve senedleri araştırmaya artık ihtiyacın kalmaması sebebiyle itiraza mahal olmadığını savunan alimler de mevcuttur.⁹ Ayrıca Kazvîni (ö. 750/1349), *Mesâbih*'teki yirmi iki hadisin mevzu olduğunu iddia etmiş¹⁰, Alâî (ö. 761/1359) ve İbn Hacer (ö. 852/1449) söz konusu hadislerin iddia edildiği gibi mevzu olmadığına dair risaleler kaleme almıştır.¹¹

Mesâbih üzerine yapılan en önemli çalışmalardan biri Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Mesâbih*'te bulunan hadislere 1511 yeni hadis ekleyerek tasnif ettiği *Mışkâtü'l-Mesâbih* adlı eseridir. İmam Begavî *Mesâbih*'in hadislerini kitap ve bâb yöntemiyle fikhî usûl üzere tertip ederek iki kısma ayırmış, Tebrîzî de onun bu tasnifine üçüncü bir fasıl eklemiştir. *Mesâbih*'teki mine's-sihâh kısmı *Mışkâtü'l-Mesâbih*'te faslül-evvel; min'l-hisân kısmı faslül-sânî olarak isimlendirilmekte ve ayrıca faslül-sâlis bulunmaktadır. Bu üç fasıl, Buhârî ve Müslim veya ikisinden birinin tahrir ettikleri; o ikisi dışındaki hadis imamlarının kitaplarında bulunanlar; seleften ve haleften me'sûr olan ilgili bâbtaki hadislerin manalarına uygun eklerdir. Ayrıca Tebrîzî, Begavî'nin belirsiz bıraktığı hadislerin kaynaklarını tespit ederek Buhârî, Müslim, Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820) gibi mutkîn, sika ve mütehasıs hadis imamlarından hangilerinin rivâyetleri olduğunu hadisin sonunda belirtmiştir. Tebrîzî'ye göre hadisin mezkûr imamlardan birine nispet edilmesi, sanki Hazreti Peygamber'e isnad edilmiş olduğu anlamına gelmektedir. Bunun gerekçesi mezkûr imamların isnad işini tamamladığı ve böylece bizi isnadı araştırma yükünden kurtardığı kanaatinde olmasıdır.¹²

Tebrîzî, bazen Begavî'nin *Mesâbih*'te ilgili bâb altında naklettiği bir hadisi eserine

Muhammed Osmân (Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969), 55; Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân, *Fethu'l-mugîs bi şerhi Elfıyyeti'l-hadis li'l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 1/107; Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, thk. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî (Halep: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000), 177.

⁹ İbnü'l-Mülâkkin, Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Muknî fi ulûmi'l-hadis*, thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cedîr (Suud: Dâru Fevâz, 1413/1992), 1/97; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *en-Nüketü alâ kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabi' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1404/1984), 1/82; Kâfiyecî, Muhyiddin Muhammed b. Süleyman b. Sa'd b. Mes'ûd el-Haneftî, *el-Muhtasar fi ilmi'l-eser (risâletân fi mustalahi'l-hadis)*, thk. Alî Zevîn (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1406/1986), 114.

¹⁰ Sirâcüddin Ömer b. Alî Kazvîni, *Risâletün fi mevduâtü'l-Mesâbih*, thk. Mus'ab b. Hâlid b. Abdillâh el-Mervezî, *Mecelletü Ta'zîmi'l-Vahyeyn* 5/3 (2019).

¹¹ Alâî, Ebû Saîd Salâhüddin Halîl b. Keykeldî, *en-Nakdû's-sahîh limâ u'turida min ehâdisi'l-Mesâbih*, thk. Abdurrahmân Muhammed Ahmed el-Kaşkarî (yy., 1405/1985); İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-Ecvibetü an ehâdis veka'at fi Mesâbihi's-sünne*. Söz konusu risâleye *Mesâbih*'in, *Mışkât*'in ve bazı şerhlerin mukaddimesinde yer verilmiştir. Alâî'nin risalesi hakkında bkz. Fatih Çimen, "el-Alâî ve en-Nakdû's-Sahîh Adlı Eseri-Alâî'nin, İbnü'l-Cevzî'nin Mesâbihi's-Sünne'deki Bazı Hadislere Mevzu Hükmü Vermesine Dair Değerlendirmeleri" *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/2 (2021), 155-190; İbn Hacer'in risalesinin Türkçe çevirisi için bkz. Musa Erkaya, "Mesâbihi's-Sünne'nin Bazı Hadisleri Çerçevesinde Ömer el-Kazvîni'nin Risalesine İbn Hacer el-Askalânî'nin Cevapları" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2006), 95-108.

¹² Tebrîzî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Hatîb, *Mışkâtü'l-Mesâbih*. thk. Nâsiruddîn el-Elbânî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985), 1/6.

almamayı tercih etmektedir. Bunun nedeni tekrar etmekten kaçınma düşüncesidir. Bazen de belli bir sebebe binaen ihtisar veya ziyade yaparak rivâyetleri nakletmektedir. Öte yandan birinci fasılda *Sahihayn*'da tahrir edilmeyen bir hadisin; ikinci fasılda ise Buhârî ve Müslim'in tahrir ettiği bir hadisin bulunabileceğini belirtmektedir. Bu farklılık Tebrîzî'nin, Humeydî'nin (ö. 488/1095) *el-Cem' beyne's-Sahihayn* ve İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *Câmiu'l-Usûl*'ü gibi iki kitabı inceledikten sonra asıl kitaplara bakarak metinleri tercih etmesinden kaynaklanmaktadır. Hadis metinlerinde görülen lafız farklılıkları ise hadisin tariklerinin farklı olmasıyla ilgilidir. Ancak Tebrîzî burada ihtiyatlı davranarak belki de Begavî'nin vâkıf olduğu rivâyete kendisinin muttali olamadığını söylemektedir. Ayrıca Tebrîzî, Begavî'nin zafiyetine işaret ettiği rivâyetlerde bir değişikliğe gitmeyerek bunları aynen muhafaza etmiştir. Öte yandan râvisine muttali olamadığı hadisleri ise belirsiz bırakmıştır.¹³

Diğer taraftan Tebrîzî'ye bazı hadislerin tahririnde diğer kaynaklarda da bulunmasına rağmen tek bir kaynakla yetinmesi, ilgili hadisi Şeyhayn'a isnad etmesine rağmen o rivâyetin sadece birinde bulunması yani hadisin ne lafzan ne manen müttefekun aleyh olmaması gibi konularda Tebrîzî'ye itiraz edilmiştir. Bu meselenin örneği olarak şu hadis zikredilebilir;

وقال رسول الله ﷺ : ضَالَّةُ الْمُسْلِمِ حَرْقُ النَّارِ

“Müslümanın kaybettiği emtiası ateşin alevidir.”¹⁴

Tebrîzî, bu hadisi Dârimî'nin tahrir ettiğini belirtmekle yetinmektedir. Hadis kaynakları araştırıldığında ise bu hadisin Dârimî dışında Abdurrezzak'ın (ö. 211/827) *Musannefi*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve Tirmizî'nin *Sünen*'i gibi birçok kaynakta yer aldığı görülmektedir.¹⁵ Buradaki tenkidin nedeni Tebrîzî'nin rivâyetin bulunduğu kaynakları belirteceğini ifade etmesine karşın tek bir kaynak göstermesidir.

Tebrîzî her hadisin kaynağını belirttiğini söyleyerek bunları; Buhârî, Müslim, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce (ö. 273/887), Dârimî, Dârekutnî (ö. 385/995), Beyhakî (ö. 458/1066), Rezîn b. Muâviye el-Abderî (ö. 535/1140) ve diğerleri şeklinde sıralamıştır. Ancak rivâyetler araştırıldığında sayılanlardan farklı olarak; Abdurrezzâk ve İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannefleri*, Ebû Dâvud et-Tayâlisî (ö. 204/819), Humeydî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin (ö. 307/919) *Müsnedleri*, İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahihleri*, Hâkim'in (ö. 405/1014) *Müstedrek*'i, Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cemleri*, Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu Müşkili'l-Âsâr ve Meânî'l-Âsâr*'ı, Ebû Ubeyd Kâsım b.

¹³ Tebrîzî, *Mışkâtü'l-Mesâbih*, 1/7; Selim Demirci, “el-Hatîb et-Tebrîzî ve *Mışkâtü'l-Mesâbih*'i Üzerine” *Hadis Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2014), 104.

¹⁴ Dârimî, *el-Müsned*, 2/ 855.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001), 34/359; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *el-Câmiu's-sahih*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1996), “Eşribe”, 11; Abdurrezzâk, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef fi'l-hadis*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 9/436.

Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbu'l-Emvâl*'i gibi kaynakların olduğu da görülecektir.

Yukarıdaki bilgiler çalışmanın ana konusu olan iki eserin mukâyesesi hakkında bir temel oluşturmak için verilmiştir. Bu makale *Mesâbihu's-Sünne* ile Tebrîzî'nin bu eseri temel alarak genişlettiği *Mişkâtü'l-Mesâbih* arasında yapılan kıyaslamalarla iki eserin muhteva, tasnif ve yöntem farklarını incelemektedir. Mevcut literatürde konuyla ilgili bir çalışma tarafımızca tespit edilememiştir. Begavî ve çoğunlukla *Mesâbih* şerhleriyle ilgili yapılan araştırmalarda genel bilgiler verilse de *Mesâbih*'i sayılan yönlerden değerlendiren müstakil bir çalışma yoktur.¹⁶ Bununla birlikte *Mişkât*'in genel özelliklerinden bahseden ve tedris metni olması yönünden ele alan iki ayrı çalışma bulunmaktadır.¹⁷ Söz konusu iki eserin metin, râvi-kaynak tercihleri, bâb başlıkları ve bâb hadislerini belirleme yöntemleri bakımından mukâyesesini amaçlayan araştırmamızda daha özel meseleler vurgulanacak, ilgili farklar değerlendirilecek ve iki eserin literatürdeki yeri daha iyi kavranacaktır.

1. *Mesâbihu's-Sünne-Mişkâtü'l-Mesâbih* Mukâyesesi

Mesâbihu's-Sünne ve *Mişkâtü'l-Mesâbih* öncelikle râvî ve kaynak tercihleri açısından kıyaslanacak ve her iki musannifin bu tercihlerdeki değerlendirmeleri ele alınacaktır. Ardından metinler karşılaştırılarak eserlerin birinde muhtasar olarak verilen rivâyetlerin diğerinde neden uzun ve detaylı versiyonlarının alındığına dair bir inceleme yapılacaktır. Son olarak musanniflerin bâblara koydukları başlıklar ve bâblarda bulunan hadisler mukâyese edilerek ilgili farklılıkların sebebi araştırılacaktır.

1.1. Râvîlerin Mukâyesesi

Mesâbihu's-Sünne hadislerin sened zinciri hazfedilerek tasnif edilmiştir. Bazı hadislerin sahâbî râvisi, nadiren de sahâbiden alan râvi zikredilmiştir. Onun istidraki ve tehzîbi denebilecek *Mişkâtü'l-Mesâbih*'te ise tüm hadislerin sahâbî râvisi belirtilmeye çalışılmıştır. Aşağıdaki karşılaştırma hem *Mesâbih* hem *Mişkât*'te hadisin kendisinden rivâyet edildiği râvîler hakkındaki hataları ortaya koyma imkânı sunacaktır. Bununla birlikte baştan belirtmeliyiz ki müstensihlerin mezkûr yanlışlara düşmesi bizzat eserlerin müelliflerinin bu hataları yapmasından daha kuvvetli bir ihtimaldir.

وعن جابر أنه قال: نهى رسول الله ﷺ أن يُستَقَادَ في المسجد، وأن يُنْشَدَ فيه الأشعار، وأن تُقامَ فيه الحدودُ

¹⁶ Begavî ve *Mesâbihu's-Sünne* ile ilgili genel bilgiler hakkında bk. Recep Çakır, "Ehl-i Hadisin Dirayetli Âlimi: İmam Begavî ve *Mesâbihu's-Sünne*'si", *Wiseint.org* (Erişim 25 03 2025); Gülağa İsmâyilov, "İmam Bağavî'nin '*Mesâbihu's-Sünne*' Eseri ve Azerbaycanlı Hadisşünaslar", *Hadis Araştırmaları Jurnalı* 3 (2019), 93-106; Mustafa Yasin Akbaş, "*Mesâbihu's-Sünne* Şerh Literatürü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1 (2022), 33-80; Muhittin Düzenli, "Beğavî'nin *Kitâbu'l-Mesâbih* Adlı Eserinin Kadim Bir Nüshası ve Diğer Nüshalarla Mukayesesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/3 (2014), 257-284; Ahmed b. Abdillâh el-Bâtîlî, "et-Ta'rîf bi'l-İmâmi'l-Begavî ve bi *Kitâbihi Mesâbihi's-Sünne*", *Mecelletü'd-Dâre* 21/1 (1995), 122-153; Muhammed b. Ahmed Harîrî, "Risâletü'l-Begavî fî Istilâhi *Mesâbihi's-Sünne*", *Mecelletü Câmîati'l-Melik Abdilazîz* 30/4 (2022), 313-352.

¹⁷ *Mişkât*'in özellikleri hakkında bk. Selim Demirci, "el-Hatîb et-Tebrîzî ve *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i Üzerine" *Hadis Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2014), 95-113; Selim Demirci, "Bir Tedris Metni Olarak *Mişkâtü'l-Mesâbih*" *Balikesir İlahiyat Dergisi* 14 (Aralık 2021), 251-274.

“Rasûlullah mescidde kısa talep edilmesi, şiir okunması ve hadlerin orada uygulanmasını nehyetti.”¹⁸

Begavî söz konusu hadisi Câbir’den (ö. 78/607) naklederken, Tebrîzî bu rivâyeti Hakîm b. Hizâm’dan (ö. 54/674?) aktarmaktadır. Kaynaklara bakıldığında hadisin Ebû Dâvûd ve az bir lafız farklılığı ile Ahmed b. Hanbel’in rivâyetlerinde Hakîm b. Hizâm’dan tahrir edildiği görülmektedir.¹⁹ *Mişkât* şârihlerinden Tîbî (ö. 743/1343), rivâyetlerin asıllarında Cabir’den gelen bir tarikinin olmadığını açıkça ifade etmektedir.²⁰ Alî el-Kârî de (ö. 1014/1605) Mîrek’e dayanarak doğrusunun Hakîm b. Hizâm olması gerektiğini belirtmektedir.²¹ Buna karşılık *Mesâbîh* şârihleri hadisin râvîsi ile ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Ayrıca Begavî’nin *Şerhu’s-Sünne*’de aynı hadisi zikretmemesi, benzer manadaki rivâyetleri başka râvilerden nakletmesi de dikkat çekici bir husustur.²²

وعن عمران بن حصين: أنَّ رجلاً جاء إلى النَّبِيِّ ﷺ فقال: السلام عليكم فردَّ عليه ثم جلس، فقال النبي ﷺ: عشر، ثم جاء آخر فقال: السلام عليكم ورحمة الله، فردَّ عليه فجلس، فقال: عشرون، ثم جاء آخر فقال: السلام عليكم ورحمة الله وبركاته، فردَّ عليه فجلس، فقال: ثلاثون

“Bir adam Rasûlullâh’a geldi de ‘es-selamu aleyküm’ dedi, Hazreti Peygamber selamını aldı, sonra oturdu. Rasûlullâh ‘on sevap vardır’ buyurdu. Sonra başka biri geldi ‘es-selâmu aleyküm ve rahmetullâh’ dedi, onun da selamını aldı ve (selam veren kişi) oturdu. Rasûlullâh ‘yirmi sevap vardır’ buyurdu. Sonra bir başkası geldi ‘es-selâmu aleyküm ve rahmetullâhi ve berakâtühü’ dedi. Onun da selamını aldı ve (selam veren kişi) oturdu. Rasûlullâh ‘otuz sevap vardır’ buyurdu.”²³

Begavî hadisin devamında şu rivâyeti getirmektedir;

وروي عن [سهل بن] معاذ بن أنس عن أبيه عن النَّبِيِّ ﷺ بمعناه وزاد: ثم أتى آخر فقال: السلام عليكم ورحمة الله وبركاته ومغفرته فقال: أربعون، هكذا تكون الفضائل

Sehl b. Muâz b. Enes’ten-babasından-Nebî aleyhisselâm’dan aynı manada ve şunu eklediği bir hadis rivâyet edildi: “sonra başka biri geldi ‘es-selâmu aleyküm ve rahmetullâhi ve berakâtühü ve mağfîratühü’ dedi. Rasûlullâh ‘ona kırk sevap vardır, bu fedâil olur.’ buyurdu.”²⁴

18 Begavî, *Mesâbîh*, 520.

19 Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, ts.), “Hudûd”, 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/346.

20 Tîbî, Şerefüddin Hüseyin b. Abdillâh, *el-Kâşifan hakâiki’s-sünen*, 13 cilt (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1418/1997), 3/952.

21 Alî el-Kârî, Ebu’l-Hasen Nûruddîn, *Mirkâtü’l-mefâtîh şerhu Mişkâtî’l-Mesâbîh*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2002), 2/616.

22 Begavî, *Şerhu’s-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût - Züheyr eş-Şâvîş (Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1403/1983), 2/372-376.

23 Begavî, *Mesâbîh*, 3592.

24 Begavî, *Mesâbîh*, 3593.

Tebrîzî, bu hadisin Nebî aleyhisselâm'dan Muâz b. Enes tarafından rivâyet edildiğini söylemektedir. Bu sebeple *Mışkât*'te Sehl b. Muâz'dan geldiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Halbuki Ebû Dâvud hadisi şu tarikle tahrir etmiştir; İshâk b. Süveyd er-Ramlî- İbn Ebî Meryem- Ebû Merhûm- Sehl b. Muâz b. Enes- an ebîhî- an Nebî aleyhisselâm.²⁵ Bu isnadda Sehl'in ismi açıkça zikredilmekte ve "an ebîhî" kaydından dolayı rivâyetin Sehl'in babası Muâz b. Enes üzerinden geldiği anlaşılmaktadır. Hadisin tarihi incelendiğinde Sehl zikredilmediği taktirde "an ebîhî" kaydı, Muâz'ın babası Enes'ten almış olmasını gerektirmektedir. Ancak Muâz'ın, babası Enes'ten hiçbir hadis rivâyet etmediği bilinmektedir. Bunun aksine Sehl'in, babası Muâz'dan gelen rivâyetlere dayanan geniş bir nüshası bulunmaktadır. Sehl babasından hadis almış ve bu rivâyetleri aktarmıştır.²⁶ Netice itibarıyla bu kayıt, rivâyet zincirinin doğru anlaşılması açısından son derece yerindedir. Tebrîzî ise bu müşkili Sehl ve an ebîhî kaydını isnaddan çıkararak, doğrudan Muâz b. Enes'in Nebî aleyhisselâm'dan nakli şeklinde sadeleştirmek suretiyle çözmüş fakat bu yöntem başka bir müellif tarafından uygulanmamıştır. Tebrîzî'nin bu yaklaşımı pratik bir yol olarak gözüktüğü de isnadın detaylarının göz ardı edilmemesi açısından muhakkikin tespit ettiği gibi Sehl kaydının getirilmesinin daha uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Mesâbih ve *Mışkât*'teki hadislerin mukayesesinde dikkat çeken önemli farklardan biri, Begavî'nin sahâbiden sonraki râvileri de isnad zincirine dahil etmesine karşılık, Tebrîzî'nin sadece sahâbî râvinin zikriyle iktifa etmesidir. Bu duruma örnek olarak *Mesâbih*'te yer alan, Eyyûb- İkrime- İbn Abbâs tarikiyle gelen şu hadis-i şerif zikredilebilir;

وروى أيوب عن عكرمة، عن ابن عباس قال: لا أعلمه إلا رفع الحديث أنه كان يأمر بقتل الحَيَّاتِ، وقال: مَنْ تَرَكَهِنَّ حَشِيَّةً نَائِرٍ فَلَيْسَ مِنَّا

"Ben bu hadisi sadece merfû' olarak biliyorum. Rasûlullah yılanların öldürülmesini emretti ve: 'kim intikam korkusundan onları terk ederse bizden değildir.' buyurdu."²⁷

Tebrîzî, eserinde söz konusu hadisin İbn Abbâs'tan (ö. 68/687-88) rivâyet edildiğini söylemekle yetinmiştir.²⁸ Aslında bu durum eserin maksadı ve tatbiki göz önünde bulundurulduğunda istisna kabul edilebilecek bir durumdur. Zirâ Tebrîzî, Begavî'nin *Mesâbih*'te zikretmediği sahâbî râvileri eklemeyi amaçlamış ve bunu eserinde genellikle uygulamıştır. Buna rağmen Begavî'nin uzunca verdiği bir tarikteki ihtisarı, Tebrîzî de sık görülen bir durum değildir.

عن موسى بن طلحة، عن أبيه قال، قال رسول الله ﷺ: إذا وضع أحدكم يمينه يديه مثل مؤخرة الرجل فليصل [اليها] ولا يُبالي بمن مروءة ذلك

"Sizden biri önüne eyerin arka kaşı kadar bir şey koyduğu zaman ona doğru namaz

25 Ebû Dâvûd, "Edeb", 101.

26 İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1989), 1/299.

27 Begavî, *Mesâbih*, 3171.

28 Tebrîzî, *Mışkât*, 4138.

kılsın. O eyerin arkasından geçenlere önem vermesin.”²⁹

Müslim’in tahrir ettiği bu hadis Mûsâ b. Talha (ö. 103/771)- an ebîhi (Talhâ b. Ubeydillâh) (ö. 36/656) tarihiyle tahrir edilmiştir.³⁰ Aynı şekilde Ebû Dâvûd da hadisi farklı lafızla yine Mûsâ b. Talha’nın babasından nakletmektedir.³¹ *Miškât*’te ise bu rivâyet Mûsâ b. Talha’nın doğrudan Rasûlullâh’tan işittiği şeklinde aktarılmıştır. Bu farklılık, eserlerden birinin isnadında hata olduğunu göstermektedir. Öyleki Mûsâ b. Talha, sika ve sâlih bir zât olmakla birlikte kendisi tâbiündandır ve Hazreti Peygamber’den işitme imkânı bulunmamaktadır.³² Isnadda bir kopukluğa sebep olmasından dolayı Mûsâ b. Talha’nın doğrudan Rasûlullâh’tan rivâyet ettiği iddiası doğru gözükmemektedir. Bu durum ve Mûsâ b. Talha’nın rivâyetlerinde babası Talhâ b. Ubeydillâh’a dayandığına dair bilgiler Begavî’nin, Mûsâ b. Talha’nın babası Talha b. Ubeydillâh’tan naklettiğine dair işaretinin doğruluğunu teyit etmektedir.

وقال: إِنَّمَا يَلْبَسُ الْحَرِيرَ فِي الدُّنْيَا مَنْ لَا خَلَقَ لَهُ فِي الْآخِرَةِ

“Ancak dünyada ipeği, ahirette nasibi olmayan kimse giyer.”³³

Begavî söz konusu hadisi Kitâbu’l-Libâs’ın sıhâh kısmında râviyi zikretmeksizin وقال lafızıyla nakletmiştir. Tebrîzî ise hadisin râvisinin İbn Ömer (ö. 73/693) olduğunu ifade etmektedir.³⁴ Hadisin *Mesâbih*’te sıhah kısmında yer alması, onun Buhârî veya Müslim’de bulunduğu delalet etmektedir. Nitekim *Sahihayn* incelendiğinde, bu hadisin Buhârî ve Müslim tarafından Hazreti Ömer’den (ö. 23/644) rivâyet edildiği görülmektedir.³⁵ Dolayısıyla hadisin râvisi konusunda bir yanlışlık olduğu göze çarpmaktadır. Buradaki hata, hadis *Sahihayn*’da ve diğer hadis kaynaklarında Hazreti Ömer’den tahrir edilmesine rağmen, Tebrîzî’nin hadisi İbn Ömer’den nakletmesidir. Halbuki Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce gibi hadis imamları da bu rivâyeti Hazreti Ömer’den tahrir etmişlerdir.³⁶ Alî el-Kârî de *Miškât* şerhinde bu hataya dikkat çekmiş ve ‘*el-Câmiu’s-Sagîr*’i referans göstererek hatayı düzeltmiştir.³⁷ Alî el-Kârî’nin bu tashihi, rivâyetlerin isnad zincirinde ortaya çıkan karışıklıkların ilmî bir titizlikle giderilmesi gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Mesâbihu’s-Sünne ve *Miškâtü’l-Mesâbih* arasındaki rivâyet zinciri farklılıkları, sadece râvî

29 Begavî, *Mesâbih*, 543.

30 Müslim, “Salât”, 241.

31 Ebû Dâvûd, “Salât”, 101.

32 İclî, Ebu’l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih, *es-Sikât*, thk. Abdülmu’ti Emîn Kal’acî (Medine: Mektebetü’l-Dâr, 1985), 444; Dârekutnî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed, *Zikru esmâ’i’t-tâbiîn*, thk. Bûrân ed-Danâvî, Kemal Yûsuf el-Hût (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekâfiyye, 1405/1985), 1/350.

33 Begavî, *Mesâbih*, 3332.

34 Tebrîzî, *Miškât*, 4320.

35 Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, *el-Câmiu’s-sahîh* (Bulak: Matbaatü’l-Kübra’l-Emîriyye, 1311/1893), “Libâs”, 25; Müslim, “el-Libâs-ve’z-Zîne”, 7.

36 Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen*, 8 cilt (Kahire: Mektebetü’t-Ticâriyyeti’l-Kübrâ, 1349/1930), Nesâî, “Zîne”, 83; İbn Mâce, “Libâs”, 16; Ebû Dâvûd, “Salât”, 217.

37 Alî el-Kârî, *Miškâtü’l-mefâtiḥ*, 7/2768.

isimlerinin değil aynı zamanda isnad yapısının da dikkatle ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Hadislerin râvîlerine dair yapılan hatalı atıflar, eserin müellifinden ziyade müstensihlerden kaynaklanmış olabileceği ihtimaliyle değerlendirilse de bu tür farklılıkların tespiti oldukça kıymetlidir. Özellikle sahâbî râvîlerin belirlenmesindeki ihtilaflar, isnadın bütünlüğünü doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer almakta ve hadisin sıhhatine dair değerlendirmeleri beraberinde getirmektedir. Ayrıca şârihlerin râvî hatalarını tashih etme çabaları da bu husustaki metodolojik hassasiyetin bir göstergesidir.

1.2. Kaynakların Mukâyesesi

Hadisleri tahrir eden alimlerin zikredildiği *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'te bazı hatalar göze çarpmaktadır. Bunlar, müttefekun aleyh olduğu belirtilen bir rivâyetin *Sahîhayn*'dan yalnız birinde bulunması ya da sıhâh veya hısân kısımlarından birinde yer alması uygun olan bir rivâyetin farklı kategoride zikredilmesidir. Bu başlık altında mezkûr farklılıklara işaret eden karşılaştırmaya dair örnekler verilerek bir değerlendirme yapılacaktır.

وعن جابر أن النبي ﷺ قال: البقرة عن سبعة والجزور عن سبعة

“Sığır yedi kişi için ve deve de yedi kişi için kurban edilir.”³⁸

Söz konusu hadis *Mesâbîhu's-Sünne*'de iki farklı yerde zikredilmektedir: İlki Kitâbu's-Sâlât'ın bâbu salâti'l-îd başlığı altında sıhâh kısmında; ikincisi ise Kitâbu'l-Menâsik'in bâbû'l-hedy başlığı altında hısân kısmında yer almaktadır. Hadisin iki farklı yerde iki farklı tasnif içinde yer alması Begavî'nin hadisleri konu bağlamına göre yeniden değerlendirme ve tasnif etme yöntemini göstermektedir. Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'te hadisi bâbu salâti'l-îd başlığı altında zikrederken rivâyetin sonunda Müslim ve Ebû Dâvûd'un rivâyet ettiğini ve hadis lafzının Ebû Dâvûd'a ait olduğunu kaydetmiştir.³⁹ Ebû Dâvûd'un metniyle aynı olan hadis mana itibarıyla Müslim'de de rivâyet edilmektedir.⁴⁰ Begavî'nin hadisi sıhâh kısmında zikrettiği ilk yerde Müslim'in rivâyetini esas almış olması; hısân kısmında ise Ebû Dâvûd'un metnini kullanması, rivâyetlerin içerik bakımından birbirine yakın olduğunu ancak teknik olarak farklı değerlendirildiğini göstermektedir. Bu durum, Begavî'nin hadisten anlaşılan manaya itibar ettiği veya Ebû Dâvûd ve Müslim'in metinlerini karıştırmış olabileceği ihtimallerini akla getirir de ikinci geçtiği yerde Begavî'nin usulüne uygun şekilde hadisi hısân kısmına yerleştirmesi, metinleri karıştırdığı ihtimalini zayıflatmaktadır. Zira hısân kısmına alınan rivâyetlerin, sıhâh kısmındaki hadislerden isnad bakımından farklı olması gerektiği malumdur.

عن ابن عمر قال: نَفَّلَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ نَفْلًا سَوَى نَصِينَا مِنَ الْخُمْسِ فَأَصَابَنِي شَارِفٌ. وَالشَّارِفُ الْمُسْنُ الْكَبِيرُ

“Rasûlullah aleyhisselam humustan nasibimize düşenden başka bize fazla pay verdi.

38 Begavî, *Mesâbîh*, 1030.

39 Tebrîzî, *Mişkât*, 1458.

40 Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 7; Müslim, “Hacc”, 353.

Bana bir pay düştü. Şârif de yaşlı devedir.”⁴¹

İlgili hadis *Mesâbih*’te Kitâbu’l-Cihâd’ın bâbu kısmeti’l-ğânâimi ve’l-ğulûli fihâ başlığı altında yer almaktadır. Bu başlık altında sıhah kısmında nakledilmesi hadisin Buhârî ve Müslim’in birlikte ya da yalnızca birinin tahrir ettiği bir rivâyet olduğuna işaret etmektedir. Tebrîzî *Mişkât*’te bu hadisin müttetekun aleyh olduğunu ifade etmiştir.⁴² Ancak *Sahihayn*’a bakıldığında bu hadisin müttetekun aleyh olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Buhârî, bu hadisi ne lafzen ne manen tahrir etmiştir. Dolayısıyla hadisin yalnızca Müslim tarafından rivâyet edildiği ve Müslim’in bu konuda teferrüd ettiği anlaşılmaktadır.⁴³ Mizzî de (ö. 742/1341) hadisin müttetekun aleyh olmadığını söyleyerek bu rivâyetin Müslim’in teferrüd ettiği hadisler arasında yer aldığını belirtmektedir.⁴⁴ Bu durum, rivâyetlerin kaynaklarına dair yapılan incelemelerin önemini göstermesi bakımından değerlidir. Tebrîzî’nin, hadisin Buhârî’de de yer aldığı kanaatine ulaşması, muhtemelen benzer içerikli başka bir rivâyetle bağlantı kurmasından kaynaklanmaktadır.

انصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا، فقال رجل: يا رسولَ اللَّهِ أنصُرُهُ مَظْلُومًا، فيكفَّ أنصِرُهُ ظَالِمًا؟ قال: تمنعُهُ مِنَ الظلمِ فذلك نصركَ يَّاهُ

“Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et. Bir adam dedi ki: ‘Ya Rasûlallah mazluma yardım ediyorum, zalime nasıl yardım ederim.’ Hazreti Peygamber: ‘Onu zulmetmekten engellersin, bu ona yardımındır.’ buyurdu.”⁴⁵

Bu hadis, Tebrîzî’nin müttetekun aleyh olduğuna hükmettiği rivâyetlerden biridir.⁴⁶ Begavî, hadisi Kitâbu’l-Âdâb’ın bâbu’ş-şefkati ve’r-rahmeti ale’l-halk başlığında zikretmektedir. Hadisin bu bâbın sıhâh kısmında yer alması rivâyetin *Sahihayn*’da bulunduğu işaret etmektedir. Buhârî ve Müslim’in eserleri incelendiğinde Buhârî’nin hadisi Enes’ten aynı lafızla tahrir ettiği⁴⁷, Müslim’in de Câbir’in rivâyetinin zımında mana olarak naklettiği görülmektedir.⁴⁸ Bu durum hadisin tahririnde Buhârî’nin lafız yönünden teferrüd ettiğini Müslim’in ise bu lafız doğrudan aktarmadığını göstermektedir. Netice itibarıyla Buhârî ve Müslim’in rivâyetleri arasında lafız bakımından birliğin bulunmaması, bu rivâyetin müttetekun aleyh olduğundan ziyade Buhârî’nin tahririnde teferrüd ettiğini söylemenin daha isabetli olduğunu ortaya koymaktadır.

وقالت: إن أبا بكرٍ قَبِلَ النَّبِيَّ ﷺ بعدَ موته

41 Begavî, *Mesâbih*, 3038.

42 Tebrîzî, *Mişkât*, 3991.

43 Müslim, “el-Cihâd ve’s-Siyer”, 38.

44 Mizzî, Ebu’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf, *Tuhfetü’l-eşrâf bi ma’rifeti’l-etraf*, thk. Abdussamed Şerefüddîn (Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1403/1983), 5/409.

45 Begavî, *Mesâbih*, 3854.

46 Tebrîzî, *Mişkât*, 4957.

47 Buhârî, “ikrâh”, 7.

48 Müslim, “el-Birr ve’s-Sıla ve’l-Âdâb”, 62.

“Hazreti Ebû Bekir, Nebî aleyhisselâm’ın vefatından sonra Onu öptü.”⁴⁹

Mişkât’te بعد موته “vefatından sonra” lafzı yerine وَهُوَ مَيِّتٌ “vefat etmiş olduğu halde” lafzıyla nakledilmektedir. Alî el-Kârî, Buhârî’nin yine Hazreti Âişe’nin (ö. 58/678) naklettiği uzun bir hadisin zımında⁵⁰ Hazreti Ebû Bekir’in Nebî aleyhisselâm’ın yüzünü açtıktan sonra diz çöküp öptüğü ifadesinin bulunması sebebiyle bu hadisin sıhâh kısmında yer almasının daha uygun olacağını ifade etmektedir.⁵¹ Fakat *Mesâbih*’te manaya itibar edilerek sıhah kısmına alınan yahut lafza dayalı olarak hısân kısmında yer verilen bir hadisin mevcut olduğu önceki örnekten bilinmektedir. Dolayısıyla her iki uygulamanın da eserde yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda, bu durumun bir müşkil ortaya çıkarmadığını söylemek mümkündür. Netice itibarıyla burada bir tercih yaparak Alî el-Kârî’nin kanaatini yanlış olarak değerlendirmek yerine, Begavî’nin hadis tasnifi ve yöntemiyle ilgili yaptığı tercihe sadık kalarak rivâyeti olduğu gibi bırakmak daha doğru bir yaklaşım gibi gözükmektedir.

İncelenen örnekler, *Mişkâtü’l-Mesâbih*’te hadislerin tahriri ve tasnifinde gerek kaynaklara isnad edilmesi gerek hadislerin sıhâh ve hısân gibi kategorik yerleştirmelerinde bazı metodolojik farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Özellikle rivâyetlerin kaynaklarına dair yapılan incelemeler, müttetekun aleyh olduğu belirtilen rivâyetlerin aslında *Sahîhayn*’dan yalnızca birinde tahrir edildiğini ortaya koymakta ve bu durum tahrir faaliyetinin titizlikle yürütülmesi gerektiği hususunda fikir vermektedir.

1.3. Metin-İhtisar Mukâyesesi

Hadislerin metinlerine yönelik tasarruflar, onların hem içerik hem bağlam bakımından farklı değerlendirilmesine yol açmıştır. Genel itibarıyla Begavî, hadisleri muhtasar bir şekilde sunarak okuyucuyu sonuca yönlendirmeye çalışırken, Tebrîzî hadisleri daha geniş bir bağlamda ele alarak anlam zenginliği kazandırmayı amaçlamıştır. Her iki eserdeki yaklaşım, metin tercihlerindeki birtakım farklılıkları beraberinde getirmektedir. Aşağıdaki incelemeler, bu farklılıkların örneklerini ele alarak iki eser arasındaki yöntem tercihlerini ve bunların sebeplerini ortaya koymayı maksat edinmiştir.

عن ابن عمر قال، قال رسول الله ﷺ: إِنَّ بِلَالًا يُنَادِي بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ

“Bilâl geceleyin ezan okur. İbn Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya kadar yiyip içiniz.”⁵²

وَعَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ بِلَالًا يُؤَذِّنُ بِلَيْلٍ فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ ثُمَّ قَالَ: وَكَانَ رَجُلًا أَعْمَى لَا يُنَادِي حَتَّى يُقَالَ لَهُ: أَصْبَحْتَ أَصْبَحْتَ

“...o, kendisine sabahladın sabahladın denilinceye kadar ezan okumayan âmâ bir

49 Begavî, *Mesâbih*, 1155.

50 Buhârî, “Cenâiz”, 3.

51 Alî el-Kârî, *Miškâtü’l-mefâtîh*, 3/1170.

52 Begavî, *Mesâbih*, 471.

adamdı.”⁵³

Begavî'nin *Mesâbih*'te aldığı şekliyle hadis metni, Buhârî'deki rivâyetle birebir aynıdır. Müslim'de ise بِغَاوِي lafzının yerine تَسْمَعُوا أَذَانَ ifadesinin geçtiği rivâyet mevcuttur.⁵⁴ Tebrîzî, aynı râviden nakledilen fakat kendisinde bir ziyade bulunan başka bir rivâyeti seçmiştir. Burada dikkat çekici husus, Tebrîzî'nin tercih ettiği bu rivâyetin Müslim tarafından tahrir edilmemiş olmasıdır. Begavî'nin tercih ettiği hadis metninden Bilâl'in (ö. 20/641) teheccüd ya da sahur için ezan okuduğu; İbn Ümmi Mektûm'un (ö. 15/636) ise fecr-i sâdık'tan sonra sabah ezanını okuduğu anlaşılmaktadır. *Mişkât*'te yer alan ziyade bu mananın bir te'kid ve tefsiri mahiyetindedir. Çünkü insanların ona sabah olduğunu bildirmesi, oruç vaktinin girdiğini ve İbn Ümmi Mektûm'un ezanının fecr-i sâdık'ın teyit edilmesinden sonra okunduğunu ortaya koymaktadır. Tebrîzî'nin rivâyetin sıhâh kısmında alınmasını engelleyen bir durum olmamakla birlikte sadece Müslim'de bulunan bir ziyade ile naklettiği; Begavî'nin Buhârî ve Müslim'in ortak rivâyetini tercih ederek usulüne daha uygun hareket ettiği söylenebilir.

قال عَمَّارٌ: كُنَّا فِي سَرِيَّةٍ فَأُجِنِّبْتُ فَمَعَكَتُ فَصَلَّيْتُ، فَذَكَرْتُ لِلنَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَ: إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا، فَضَرَبَ النَّبِيُّ ﷺ بِكَفِّهِ الْأَرْضَ وَنَفَخَ فِيهَا، ثُمَّ مَسَحَ بِمَا وَجْهَهُ وَكَفِّهِ

“Bir seriyyedeydik. Cünüp oldum, toprakta yuvarlandım ve namaz kıldım. Bunu Rasûlullah'a anlattığımda ‘şunu yapman senin için yeterliydi’ buyurdu ve avuç içlerini toprağa vurdu, o ikisine üfledi sonra yüzünü meshetti.”⁵⁵

عَنْ عَمَّارٍ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ: إِنِّي أُجِنِّبْتُ فَلَمْ أُصِبِ الْمَاءَ فَقَالَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَمَا تَذْكُرُ أَنَّا كُنَّا فِي سَفَرٍ أَنَا وَأَنْتَ فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تُصَلِّ وَأَمَّا أَنَا فَتَمَعَكَتُ فَصَلَّيْتُ فَذَكَرْتُ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا فَضَرَبَ النَّبِيُّ ﷺ بِكَفِّهِ الْأَرْضَ وَنَفَخَ فِيهَا ثُمَّ مَسَحَ بِمَا وَجْهَهُ وَكَفِّهِ

“Bir adam Hazreti Ömer'e geldi ve ‘cenabet oldum, su bulamıyorum’ dedi. Ammâr b. Yâsir Hazreti Ömer'e: ‘Hatırlamıyor musun? Biz bir seferdeydik. Sen namaz kılmadın. Ben toprakta yuvarlandım ve namaz kıldım. Bunu Rasûlullah'a anlattığımda ‘şunu yapman senin için yeterliydi’ buyurdu ve avuç içlerini toprağa vurdu, o ikisine üfledi sonra yüzünü meshetti” dedi.⁵⁶

Mişkât'te yer alan rivâyet, doğrudan seriyyenin kendisinden değil seriyyede vuku bulan bir olaydan bahsetmektedir. Rivâyet bir adamın su bulamayan bir kimsenin nasıl gusül alacağına dair hüküm ile ilgili soru sormasıyla başlamakta ve ardından yaşanan hâdise aktarılacak delil olarak ortaya konmaktadır. Bu doğrultuda rivâyetin seriyye bağlamındaki bir olayı değil bir soru ve cevabı merkezine alması, hadisin doğrudan bir olaydan ziyade fikhî bir meseleye açıklık getirmek için nakledildiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla

53 Tebrîzî, *Mişkât*, 680.

54 Müslim, “Sıyâm”, 37.

55 Begavî, *Mesâbih*, 366.

56 Tebrîzî, *Mişkât*, 528.

Mişkât'teki tasarrufun rivâyete bir hüküm delili yükleme amacı taşıdığı söylenebilir. Aynı zamanda verilen cevapta hadisin sebab-i vürûdunun da anlaşılması, Tebrîzî'nin metin tercihlerinin sebeplerini göstermesi bakımından önemlidir.

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَتَوَضَّأُ فَيُحْسِنُ وُضُوئَهُ، ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ مَقْبَلًا عَلَيْهِمَا بَقْلِيهِ وَوَجْهِهِ إِلَّا وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ. وَمَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءِ ثُمَّ قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ، فُتِيحَتْ لَهُ ثَمَانِيَةُ أَبْوَابٍ مِنَ الْجَنَّةِ يَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَ

“Müslüman bir kimse yoktur ki abdest alır, abdestini de güzelce alır sonra kalkar da yüzü ve kalbiyle yönelerek iki rek’ât namaz kılar. Ona cennet vacip olmamış olsun. Kim abdestini güzelce alır sonra ‘Allah’tan başka ilah olmadığına, onun tek ve ortağı olmadığına, Muhammed aleyhisselâm’ın Allah’ın kulu ve rasûlü olduğuna şehadet ederim. Allâh’ım, beni tevbe edenlerden ve temizlenenlerden kıl’ derse onun için hangisinden isterse girebileceği cennetten sekiz kapı açılır.”⁵⁷

وَعَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَتَوَضَّأُ فَيُحْسِنُ وُضُوئَهُ ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ مَقْبَلًا عَلَيْهِمَا بَقْلِيهِ وَوَجْهِهِ إِلَّا وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ

وَعَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ يَتَوَضَّأُ فَيُبَلِّغُ أَوْ يَسْبِغُ الْوُضُوءِ ثُمَّ يَقُولُ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَفِي رِوَايَةٍ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا فُتِيحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةُ يَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَ

Bu rivâyet, *Mesâbih*’te yer alan müdrec hadislerden biridir. Begavî hadisin ilk ve ikinci kısmını bir arada, tek bir hadis olarak nakletmiştir. Tebrîzî ise *Mişkât*’te bu rivâyeti iki farklı hadis olarak almıştır.⁵⁸

Mesâbih’te geçen hadisin ilk kısmı şu şekildedir;

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَتَوَضَّأُ فَيُحْسِنُ وُضُوئَهُ ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ مَقْبَلًا عَلَيْهِمَا بَقْلِيهِ وَوَجْهِهِ إِلَّا وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ

“Müslüman bir kimse yoktur ki abdest alır, abdestini de güzelce alır sonra kalkar da yüzü ve kalbiyle yönelerek iki rek’ât namaz kılar. Ona cennet vacip olmamış olsun.” Bu kısmı Müslim tahrir etmektedir.⁵⁹

Hadisin ikinci kısmında من التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ “Allâh’ım, beni tevbe edenlerden ve temizlenenlerden kıl” ifadesi Müslim’in tahrir ettiği rivâyette yer almamakla birlikte, Begavî’nin metninde bulunmakta ve bu şekliyle Tirmizî tarafından nakledilmektedir.⁶⁰ Rivâyetle ilgili bir diğer önemli nokta râvi Ukbe b. Âmir’in (ö. 58/678) hadisin ilk kısmını Rasûlullah’tan ikinci kısmını ise Hazreti Ömer’den işitmiş olmasıdır. Bu durum, hadisin

57 Begavî, *Mesâbih*, 197.

58 Tebrîzî, *Mişkât*, 288-289.

59 Müslim, “Tahâret”, 17.

60 Tirmizî, “Tahâret”, 41.

ikinci kısmının müdrec olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir.

وعن أبي مسعود الأنصاري قال، قال رسول الله ﷺ: مَنْ دَلَّ عَلَى خَيْرٍ فَلَهُ مِثْلُ أَجْرِ فَاعِلِهِ

“Kim hayra yol gösterirse, hayrı yapan kimsenin ecri kadar onun için de vardır.”⁶¹

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ إِنِّي أُبَدِّعُ بِي فَاحْمِلْنِي فَقَالَ مَا عِنْدِي فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا أَذْلُهُ عَلَى مَنْ يَحْمِلُهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ دَلَّ عَلَى خَيْرٍ فَلَهُ مِثْلُ أَجْرِ فَاعِلِهِ

“Bir adam Rasûlullah’a gelip bineğinin helak olduğunu söyleyerek kendisi için başka bir binek istedi. Hazreti Peygamber de ‘sana bir binek bulamıyorum’ dedi. Başka biri: ‘Ya Rasûlallâh ona binek verebilecek birini gösterebilirim dedi. Hazreti Peygamber ‘kim hayra yol gösterirse, gösterene yapanın ecri kadar vardır’ buyurdu.”⁶²

Bu rivâyet, Begavî’nin ihtisar ettiği hadislerden bir diğeridir. Hadis, *Mişkât*’te Müslim’in *Sahih*’inde tahrir ettiği şekliyle nakledilmektedir.⁶³ Müslim’in tam metniyle aktardığı hadis ayrıca sebep-i vürûdu da beyan etmektedir. Ancak Begavî, kendi maksadına uygun olarak hadisin amel edilecek kısmını alarak ihtisar yoluna gitmiştir. Begavî’nin bu yöntemi okuyucunun odaklanması gereken bölümü ön plana çıkarmakta, buna karşılık Tebrîzî’nin tam metniyle yer verdiği şekli, hadisin bağlamını ve arka planını anlamayı kolaylaştırmaktadır.

وَقَالَ ﷺ لَعَائِشَةُ: عَلَيْكَ بِالرَّفْقِ وَإِيَّاكَ وَالْعُنْفَ وَالْفُحْشَ، إِنَّ الرِّفْقَ لَا يَكُونُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ وَلَا يُنْزَعُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانُهُ

“Sana nezâket gerekir. Seni şiddet ve fuhşiyattan sakındırırım. Nezaket bir şey de olmasın ki onu güzelleştirmesin; bir şeyden çekilmesin ki onu kötüleştirmesin.”⁶⁴

Hadisin ilk kısmı olan عَلَيْكَ بِالرَّفْقِ وَإِيَّاكَ وَالْعُنْفَ وَالْفُحْشَ ‘Sana nezâket gerekir. Seni şiddet ve fuhşiyattan sakındırırım’ ifadesi Buhârî’de tahrir edilmiştir.⁶⁵ İkinci kısmı olan إِنَّ الرِّفْقَ لَا يَكُونُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ وَلَا يُنْزَعُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانُهُ ‘Nezaket bir şey de olmasın ki onu güzelleştirmesin; bir şeyden çekilmesin ki onu kötüleştirmesin’ ifadesi ise Müslim’de geçmektedir.⁶⁶ Tebrîzî, *Mişkât*’te hadisin tamamını yalnızca Müslim tarafından tahrir edilmiş gibi nakletmektedir.⁶⁷ Ancak belirtildiği üzere bu rivâyet, aslında *Sahihayn*’da geçen iki farklı rivâyetin birleştirilmiş halidir. Hadisin birleştirilerek nakledilmesi her iki rivâyetin mana bütünlüğünü vurgulamak amacından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bu yaklaşım okuyucu için faydalı olsa da hadislerin isnad ve kaynak açısından bir tasnife tabi tutulması yönünden eleştirilebilir.

61 Begavî, *Mesâbilh*, 158.

62 Tebrîzî, *Mişkât*, 209.

63 Müslim, “İmâret”, 133.

64 Begavî, *Mesâbilh*, 3942.

65 Buhârî, “Edeb”, 38.

66 Müslim, “Birr ve’s-Sıla ve’l-Âdâb”, 78.

67 Tebrîzî, *Mişkât*, 5068.

عن عمرو بن الشريد عن أبيه أنه قال، قال رسول الله ﷺ: لَيْلِي الْوَاحِدِ يُحِلُّ عِرْضَهُ وَعُقُوبَتَهُ

“İmkânı olan birinin borcunu erteleme, onun ırzını ve cezasını helal kılar.”⁶⁸

وَعَنِ الشَّرِيدِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَيْلِي الْوَاحِدِ يُحِلُّ عِرْضَهُ وَعُقُوبَتَهُ قَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ: يُحِلُّ عِرْضَهُ: يُعْلِظُ لَهُ وَعُقُوبَتَهُ: يُحْبِسُ لَهُ

“...İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797): ‘İrzi; ona ağır ifadeler kullanılması, cezası; hapsedilmesidir’ dedi.”⁶⁹

Buhârî, Begavî'nin iflâs ve'l-inzâr bâbında yer verdiği hadisi isnad zinciriyle değil, bâb başlığının altında temrîz sıgasıyla Rasûlullâh'tan böyle bir nakil yapıldığını söyleyerek aktarmaktadır.⁷⁰ Bu durum, hadisin doğrudan onun sahih rivâyetleri arasında yer almadığını, ta'lik olarak rivâyet ettiği hadislerden biri olduğunu göstermektedir. Rivâyetin Buhârî'nin ta'liklerinden biri olması, Begavî'nin bu hadisi hisân kısmına almasının sebebi olarak düşünülebilir. Tebrîzî ise Ebû Dâvûd'un rivâyetinde yer alan İbnü'l-Mübârek'in ifadelerinin bulunduğu metni tercih etmiştir. Bu tercih, şerh niteliğindeki bir ifadeyi ekleyerek mananın daha anlaşılabilir olmasını sağlamak amacı taşıyor olabilir.

Sunulan örnekler, *Mesâbihu's-Sünne* ve *Mışkâtü'l-Mesâbih* arasında metin tercihi ve rivâyetlerin aktarım biçimi açısından kayda değer farklar bulunduğunu göstermektedir. Begavî'nin hadisleri genellikle ihtisar ederek sunması, okuyucunun doğrudan hüküm ve amele odaklanmasını sağlarken; Tebrîzî, metinleri daha geniş bağlamlarıyla ve sebeb-i vurûdlarına dikkat çekerek nakletmeyi tercih etmiştir. Neticede hem Begavî'nin ihtisar etme yaklaşımıyla bir nevi sadeleştirilmiş hadis sunumu hem de Tebrîzî'nin mefhum derinliğini ve bağlamı öne çıkaran tercihi, iki kıymetli bakış açısını ortaya koyması yönüyle önemlidir.

1.4. Lafız Farklılıklarının Mukâyesesi

Mesâbihu's-Sünne'de bulunan rivâyetler ile bunlar esas alınarak hazırlanan *Mışkâtü'l-Mesâbih* rivâyetleri arasındaki karşılaştırma noktalarından biri de lafız farklılıklarıdır. Bu farklılıklar, bazen bir kelimenin ziyadesi bazen de kelimenin farklı kullanımı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu farklılıkların temel sebepleri arasında kaynak tercihi veya musannifin mefhumu daha anlaşılır kılma çabası yer almaktadır. Aşağıdaki örnekler, farklılıkların kaynak tercihiyle dayalı olup olmadığı veya anlamı güçlendirme amacına yönelik bir tasarruf içerip içermediği bağlamında ele alınarak bunların sebep ve etkileri değerlendirilecektir.

عن أبي هريرة قال، قال رسول الله ﷺ: إِذَا شَرِبَ الْكَلْبُ فِي إِنَاءٍ أَحْدَرِكُمْ فَلْيَغْسِلْهُ سَبْعًا

68 Begavî, *Mesâbih*, 2146.

69 Tebrîzî, *Mışkât*, 2919.

70 Buhârî, “İstikrâd”, 13.

“Köpek, sizden birinin kabından içtiği zaman onu yedi kez yıkasın.”⁷¹

Ebû Hureyre’den (ö. 58/678) rivâyet edilen bu hadis müttefekun aleyh bir rivâyettir. Buhârî hadisi Abdullâh b. Yûsuf’tan سَمِعَا فَيُغْسِلُهُ سَمِعَا lafzıyla tahrir ederken Müslim, Yahyâ b. Yahyâ’dan سَمِعَ مَرَاتٍ şeklinde nakletmiştir.⁷² Ayrıca aynı rivâyeti nakleden *Kütüb-i Tis’a* musanniflerinin lafzı da Müslim’in lafzıyla uyumludur.⁷³ *Miškât*’in müellifi Tebrîzî, bu hadisi Müslim’in lafzıyla, yani سَمِعَ مَرَاتٍ şeklinde eserine almıştır. *Miškât*’in aslı olan *Mesâbih*’te ise Buhârî lafzı tercih edilmiştir. Buna rağmen Tebrîzî’nin Buhârî’deki hadis metnini değil de Müslim’in rivâyet ettiği lafzı tercih etmesinin sebebi tam olarak tespit edilememekle birlikte çoğunluğa itibarla böyle bir tasarrufta bulunduğu söylenebilir.

وقال أبو سعيد الخدري: بينما رسول الله ﷺ يَصَلِّي بِأَصْحَابِهِ إِذْ خَلَعَ نَعْلَيْهِ فَوَضَعُهُمَا عَنْ يَسَارِهِ، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ الْقَوْمُ الْقَوَا نِعَالَهُمْ، فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَلَاتَهُ قَالَ: مَا حَمَلَكُمْ عَلَى الْقَائِكُمْ نِعَالَكُمْ؟ قَالُوا: رَأَيْنَاكَ أَلْقَيْتَ نَعْلَيْكَ. فَقَالَ: إِنَّ جِبْرِيلَ أَتَانِي فَأَخْبَرَنِي أَنَّ فِيهِمَا قَدْرًا، إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ الْمَسْجِدَ فَلْيَنْظُرْ فَإِنْ رَأَى فِي نَعْلَيْهِ قَدْرًا فَلْيَمْسَحْهُ وَلْيُصَلِّ فِيهِمَا

“Rasûlullâh ashâbiyla beraber namaz kılıyordu. Ayakkabılarını çıkardı ve sol tarafına koydu. Kavim bunu görünce onlar da ayakkabılarını çıkardı. Hazreti Peygamber namazını bitirince şöyle buyurdu: ‘sizi ayakkabılarınızı çıkarmaya sevk eden şey nedir.’ Onlar da ‘senin ayakkabılarını çıkardığını gördük.’ Rasûlullâh ‘Cibril bana geldi ve ayakkabılarımda necaset olduğunu haber verdi. Sizden biri mescide geldiği zaman baksın, ayakkabılarında necaset görürse silsin ve onlarla namaz kılsın.’ buyurdu.”⁷⁴

Bu hadis, *Kütüb-i Tis’a* içerisinde Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel tarafından tahrir edilmiştir. Tebrîzî *Miškâtü’l-Mesâbih*’te رَأَيْنَاكَ أَلْقَيْتَ نَعْلَيْكَ ‘ayakkabılarını çıkardığını gördük’ ifadesinden sonra فَالْقَيْنَا نَعْلَنَا ‘biz de ayakkabılarımızı çıkardık’ lafzıyla nakletmektedir.⁷⁵ Bu ifade aynı şekilde Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel’in rivâyetlerinde de mevcuttur.⁷⁶ Bunun yanı sıra İbn Hibbân aynı manayı taşıyan farklı bir lafızla رَأَيْنَاكَ خَلَعْتَ فَخَلَعْنَا şeklinde rivâyet etmiştir. Tebrîzî’nin naklettiği ziyade lafzın hadis metnine eklenmiş olması veya olmaması hadisin anlaşılmasında bariz bir fark oluşturmamaktadır. Her iki şekilde de ashabin, Rasûlullâh’ın ayakkabılarını çıkardığını gördükten sonra kendi ayakkabılarını çıkardığı manası açıkça anlaşılmaktadır. Ancak burada dikkat çekmek istediğimiz asıl nokta, bu mananın hadis metnine ayrı bir lafızla dahil edilmiş olması ve her ne kadar manada bir değişikliğe götürmese de hadis metinlerindeki farklı ifadelerin, rivâyetlerin kendine has yapısını muhafaza açısından önem arz etmesidir.

عن أبي محذورة قال: قلت: يا رسول الله ﷺ عَلَّمَنِي سُنَّةَ الْأَذَانِ، فَذَكَرَ الْأَذَانَ وَقَالَ بَعْدَ قَوْلِهِ حَيٍّ عَلَى الْفَلَاحِ: فَإِنْ كَانَ فِي

71 Begavî, *Mesâbih*, 338.

72 Buhârî, “Vudu”, 33; Müslim, “Tahâret”, 90.

73 Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Ebî Âmir, *el-Muvatta’* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’-l-Arabî, 1405/1985), 1/34; Ahmed b. Hanbel, 16/23; Nesâî, “Tahâret”, 51.

74 Begavî, *Mesâbih*, 538.

75 Tebrîzî, *Miškât*, 766.

76 Ebû Dâvûd, “Salât”, 88; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/379.

صَلَاةُ الصُّبْحِ قُلْتُ: الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ، الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

Ebû Mahzûre şöyle rivâyet etmektedir: “Nebî aleyhisselâm’a ‘ya Rasûlallâh bana sünnet olan ezanı öğret’ dedim. Ezanı zikretti ve حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ sözünden sonra şöyle buyurdu: ‘sabâh namazında es’salâtu hayrun mine’n-nevm-es’salâtu hayrun mine’n-nevm, Allâhu Ekber-Allâhu Ekber, Lâ ilâhe illallah dersin.’”⁷⁷

Miškâtü’l-Mesâbih’te geçen hadiste “bana sünnet olan ezanı öğret” ifadesinden sonra اسْمُ الْعَزَانِ ‘ezanı zikretti’ ifadesinin yerine ise ezanın bütün lafızları açıkça zikredilmektedir.⁷⁸ *Miškât*’teki hadis metni Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel’in rivâyetleriyle birebir aynıdır.⁷⁹ Nesâî de hadisi yine Ebû Mahzûre’den (ö. 59/678/79) daha uzun bir şekilde nakletmiştir.⁸⁰ Bu rivâyetlerin varlığı, ilk bakışta Begavî’nin kendi tasarrufuyla hadis metnini kısaltarak ezan lafızlarını فَذَكَرَ الْأَذَانَ ifadesi ile özetlediği izlenimini verse de Beyhakî’deki rivâyet bu yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmaktadır. Beyhakî, hadisi *Mesâbih*’teki gibi فَذَكَرَ الْأَذَانَ lafızıyla nakletmiştir. Bu durum, Begavî’nin bir kısaltma yapmadığını aksine farklı bir rivâyeti esas aldığını göstermektedir.

Beyhakî’nin rivâyetinin *Mesâbih*’teki metinden tek farkı, sabâh namazında iki kez حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ “hayya ale’l-felâh” ifadesinden sonra “es’salâtu hayrun mine’n-nevm” denileceğinin ayrıca belirtilmesidir.⁸¹ Bu ifade sabâh namazına mahsus bir uygulamayı vurgularken aynı zamanda hadis, söz konusu ifadenin Rasûlullâh’a dayandığına dair bir delil niteliği taşımaktadır. Sonuç olarak *Mesâbih*’teki metnin, Begavî’nin şahsi bir tasarrufundan ziyade Beyhakî’nin rivâyet ettiği metne dayandığı anlaşılmaktadır.

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: كُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً فَكُنْتُ أَسْتَحْيِي أَنْ أَسْأَلَ النَّبِيَّ ﷺ فَأَمَرْتُ الْمُقَدَّادَ فَسَأَلَهُ فَقَالَ: يَغْسِلُ ذِكْرَهُ وَيَتَوَضَّأُ

“Ben mezisi çok olan bir adamdım. Bunu Rasûlullah’a sormaktan hayâ ediyordum. Mikdâd’a sormasını söyledim bunun üzerine Hazreti Peygamber: ‘zekerini yıkar ve abdest alır’ buyurdu.”⁸²

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: كُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً فَكُنْتُ أَسْتَحْيِي أَنْ أَسْأَلَ النَّبِيَّ ﷺ لِمَكَانِ ابْنَتِهِ فَأَمَرْتُ الْمُقَدَّادَ فَسَأَلَهُ فَقَالَ: يَغْسِلُ ذِكْرَهُ وَيَتَوَضَّأُ

Miškât’te geçen rivâyette Hazreti Ali’nin (ö. 40/661) bu meseleyi Hazreti Peygamber’e sormaktan çekinmesinin sebebi لِمَكَانِ ابْنَتِهِ “kızının nikahında olmasından dolayı” ifadesiyle

77 Begavî, *Mesâbih*, 447.

78 Tebrîzî, *Miškât*, 645.

79 Ebû Dâvûd, “Salât”, 27; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/96.

80 Nesâî, “Ezân”, 6.

81 Beyhakî, *es-Sünen*, 1/622.

82 Begavî, *Mesâbih*, 204.

açıklanmaktadır.⁸³ Müslim’de yer alan rivâyet Tebrîzî’nin naklettiği metinle aynıdır.⁸⁴ Buhârî ise *Miškât*’teki rivâyette bulunan *يُغِيلُ ذَكَرَهُ* ziyâdesi ve hadisin sonundaki ifadeyi olmaksızın sadece *الوضوء* lafzıyla tahrir etmiştir.⁸⁵ Tebrîzî’nin Buhârî’nin teferrüd ettiği ve *Mesâbih*’in aldığı metni değil de *Sahihayn*’ın ikisinde de yer alan ziyadeli metni tercih etmesi, bunun bir maksada mebni olduğunu göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Tebrîzî, Hazreti Ali’nin bu meseledeki çekingenliğinin gerekçesini belirten *يُغِيلُ ذَكَرَهُ* ifadesini göstermek istemiştir. Bu tercihin, hadisin mefhumunu daha iyi anlamak ve Hazreti Ali’nin davranışındaki nezaketin kavranmasını sağlamak amacıyla da yapılmış olması mümkündür. Netice itibarıyla Tebrîzî’nin tercih ettiği metin, konuyu daha anlaşılır hale getirmesi bakımından önemlidir.

وعن سُؤَيْدِ بْنِ التُّعْمَانِ: أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ خَيْبَرَ حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالصَّهْبَاءِ -وَهِيَ أَدْنَى خَيْبَرَ- نَزَلَ فَصَلَّى الْعَصْرَ ثُمَّ دَعَا بِالْأَزْوَاجِ فَلَمْ يُؤْتِ إِلَّا بِالسَّوْبِقِ، فَأَمَرَ بِهِ فَتُرِّي، فَأَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَكَلْنَا، ثُمَّ قَامَ إِلَى الْمَغْرِبِ فَمَضَمَضَ وَمَضَمَضْنَا، ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ

“Süveyd b. Nu’mân, Rasûlullâh ile Hayber senesi sefere çıktı. Sahbâ-Hayber’e yakın bir yer- adlı yere vardılar. Hazreti Peygamber indi, ikinci namazını kıldı sonra azık getirilmesini istedi. Kendisine sadece kavrulmuş arpa ve buğday getirildi. Suyu karıştırılıp bulamaç yapılmasını emretti. Rasûlullâh ondan yedi, biz de yedik. Sonra akşam namazı için kalktı, mazmaza yaptı biz de mazmaza yaptık. Ardından (tekrar) abdest almaksızın namaz kıldı.”⁸⁶

Tebrîzî, *Miškât*’te hadisi *نَزَلَ* lafzı olmaksızın nakletmiştir.⁸⁷ Begavî’nin *Mesâbih*’te zikrettiği şekliyle hadis, *Kütüb-i Tis’a* içerisinde sadece İmam Mâlik’in *Muvatta*’n’da yer almaktadır.⁸⁸ *Mesâbih*’in usulüne göre sıhâh kısmında bulunan bir hadisin Buhârî veya Müslim’den alınması gerekmektedir. Buhârî’nin tahrir ettiği metinde ise *نَزَلَ* lafzı bulunmamaktadır.⁸⁹ Begavî’nin *Muvatta*’daki bu metni esas alması veya elinde bulunan nüshadaki metnin rivâyet ettiği şekilde olması, *Mesâbih*’in genel usulüne göre hadisin sıhâh kısmında yer alması için gereken şartları taşımadığını düşündürmektedir. Bununla beraber *نَزَلَ* kelimesinin varlığının hadisin manasında bariz bir fark oluşturmadığını da belirtmek gerekir.

عن أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِذَا اسْتَقِظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلَا يَغْسِمْ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ حَتَّى يَغْسِلَهَا ثَلَاثًا، فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ

“Sizden biri uyandığı zaman elini üç kez yıkayınca kadar kaba sokmasın. O, elinin

83 Tebrîzî, *Miškât*, 302.

84 Müslim, “Hayz”, 17.

85 Buhârî, “İlm”, 51.

86 Begavî, *Mesâbih*, 211.

87 Tebrîzî, *Miškât*, 309.

88 Mâlik b. Enesi *el-Muvatta*’, 1/26.

89 Buhârî, “Vudu”, 51.

nerede gecelediğini bilemez.”⁹⁰

Begavî'nin naklettiği bu hadis, aynı lafızla Müslim tarafından tahrir edilmiştir.⁹¹ Buhârî, bu hadisin aynı manayı taşıyan daha uzun bir versiyonunu rivâyet etmektedir.⁹² Fakat Tebrîzî, hadisi ﷺ lafzı olmaksızın nakletmektedir. *Kütüb-i Tis'a* içerisinde İbn Mâce, İmam Mâlik ve bir rivâyetinde Ahmed b. Hanbel de ﷺ lafzı olmadan tahrir etmişlerdir.⁹³ Buna karşın diğer hadis kaynaklarındaki metinler genel olarak *Mesâbih*'teki metne muvafıktır.⁹⁴ Hadisin *Mesâbih*'te sıhâh kısmında *Mişkât*'te ise ilk fasılda bulunması, bu rivâyetin Müslim'den alınmasını gerekli kılmaktadır. Zira *Mesâbih*'in usulüne göre sıhâh kısmındaki bir hadisin Buhârî veya Müslim'de tahrir edilmiş olması esastır. Metin uyumu açısından da Müslim'in rivâyet ettiği şekilde ﷺ lafzıyla nakledilmesinin daha doğru bir tercih olduğu anlaşılmaktadır.

İncelenen rivâyetler, *Mesâbihu's-Sünne* ve *Mişkâtü'l-Mesâbih* arasındaki lafız farklılıklarının, yalnızca şeklî bir tercih meselesi olmadığını; aksine, bu farklılıkların metinlerin mefhumu, kaynak tercihleri ve metnin değerlendirmesini doğrudan etkileyen unsurlar olduğunu göstermektedir. Metinlerdeki küçük gibi görünen ziyade ve hazflar, rivâyetlerin fikhî yorumları, sened yapıları ve tahrirleri açısından dikkate değer farklılıklar doğurabilmektedir. *Mişkâtü'l-Mesâbih*'teki metin tercihlerinin, bağlamsal derinliği artırma amacı taşıdığı; *Mesâbihu's-Sünne*'deki tercihlerin ise daha çok amel etmeye elverişliliği ön planda tuttuğu söylenebilir.

1.5. Bâb Başlıklarının Mukâyesesi

Begavî, *Mesâbih*'i tasnifinde kitapları bâblar halinde düzenlemiş, her bir bâbı sıhâh ve hısân şeklinde ikiye ayırmış, bununla birlikte bazı bölümleri isimlendirmemiştir. Buna Karşılık Tebrîzî, genellikle hadislerin muhtevasını dikkate alarak bu bâblara başlıklar eklemiştir. Aşağıdaki örnekler, Tebrîzî'nin söz konusu tasarrufunun ne derecede etkili olduğu hususunda bir değerlendirme imkânı sağlayacaktır.

عن ابن عمر قال، قال رسول الله ﷺ: إِنَّ بَلَاءَ يُنَادِي بَلِيلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ

“Bilâl geceleyin ezan okur, İbn Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya kadar yiyip içiniz.”⁹⁵

Söz konusu hadis *Mesâbih*'te “bâbu fadli'l-ezân ve icâbeti'l-müezzin” başlığından sonra ayrı bir fasıl içinde zikredilmiştir. Begavî, bu fasla herhangi bir başlık koymamıştır. Buna karşın Tebrîzî, aynı hadisi “bâbu te'hîri'l-ezân” olarak adlandırdığı başlıkta ele almıştır.⁹⁶ Ancak başlık, altında yer verilen hadislerin ezanın okunacağı vakitle ilgili olmasından

90 Begavî, *Mesâbih*, 265.

91 Müslim, “Tahâret”, 87.

92 Buhârî, “Vudu”, 26.

93 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 1/21; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 15/71; İbn Mâce, “Tahâret”, 40.

94 Nesâî, “Tahâret”, 1; Tirmizî, “Tahâret”, 19.

95 Begavî, *Mesâbih*, 471.

96 Tebrîzî, *Mişkât*, 680.

ziyade başka bir ihtimal olabileceğini akla getirmektedir. İbn Melek, ilgili hadislerin ayrı bir fasılda getirilme sebebini bu rivâyetlerin hepsinin sahih olması ve önceki bâbın sıhâh kısmında geçen hadislerle uygun bir rivâyetin bulunmamasıyla açıklamaktadır.⁹⁷ Alî el-Kârî ise İbn Hacer'in bu fasıldaki hadislerin önceki iki bâbı tamamlayıcı mahiyette olduğunu ifade ettiğini nakletmektedir.⁹⁸

عن عُمارة بن رُوَيْبَةَ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَنْ يَلْجَ النَّارَ أَحَدٌ صَلَّى قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا» يَعْنِي الْفَجَرَ وَالْعَصْرَ

“Güneş doğmadan önce ve sonra namaz kılan biri cehenneme girmeyecektir.”⁹⁹

Mesâbîhu's-Sünne'de bâbu ta'cîli's-sâlât başlığının ardından ayrı bir fasıl içinde yer alan hadis, Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'inde “bâbu fedâili's-salât” başlığı altında zikredilmiştir. Alî el-Kârî'nin nakliyle İbn Hacer bu bâbta zikredilen hadislerin, namaz ve vakitlerinin faziletlerine dair önceki bâbta geçen rivâyetleri tamamlayıcı bir mahiyet taşıdığı görüşündedir.¹⁰⁰ Ona göre bu hadisler önceki konuyla doğrudan bağlantılıdır ve başlık verilmemesi bu bağlantının bir neticesidir. İbn Melek ise hadislerin ayrı bir fasılda zikredilmesini mana itibariyle önceki hadislerden farklı olmalarıyla açıklamaktadır.¹⁰¹

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكْتُ عَادًا بِالذَّبُورِ

“Bana sabâ rüzgarıyla yardım edildi. Âd kavmi debûr rüzgarıyla helak edildi.”¹⁰²

Begavî ilgili hadisi “bâbu'l-istiskâ'dan” sonra ayrı bir fasılda zikretmiştir. Buna karşılık Tebrîzî yine “bâbu'l-istiskâ'dan” sonra “bâb fi'r-riyâh” adını verdiği başlık altında ele almıştır.¹⁰³ Alî el-Kârî, bu bâbtaki hadislerin önceki bâba tâbi olarak nakledildiğini ve bu sebeple Tebrîzî'nin hadisler için seçtiği başlığın kendisine itiraz edilemeyecek bir tercih olduğunu söylemektedir.¹⁰⁴ Ona göre önceki bâba tâbi olarak nakledilmesi ve rüzgarlarla bağlantılı olması Tebrîzî'nin bu rivâyetlere özel bir başlık vermesini meşru kılmaktadır. Ayrıca Begavî'nin, rivâyetler her ne kadar önceki bâbla bağlantılı olsa da farklı yönlerini vurgulamak amacıyla bu hadislerle “bâbu'l-istiskâ'dan” ayrı bir fasılda yer verdiği söylenebilir.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: تَسَحَّرُوا فَإِنَّ [فِي] السُّحُورِ بَرَكَةَ

⁹⁷ İbn Melek, Muhammed b. İzzeddin Abdüllatif b. Abdülaziz b. Eminiddin b. Firiştâ, *Şerhu'l-Mesâbîh*, nşr. Nûreddin Tâlib (Kuveyt: İdâretü's-Sikâfeti'l-İslâmiyye, 1433/2012), 1/412.

⁹⁸ Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, 2/573.

⁹⁹ Begavî, *Mesâbîh*, 431.

¹⁰⁰ Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, 2/540.

¹⁰¹ İbn Melek, *Şerhu'l-Mesâbîh*, 1/348.

¹⁰² Begavî, *Mesâbîh*, 1072.

¹⁰³ Tebrîzî, *Mişkât*, 1511.

¹⁰⁴ Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, 3/114.

“Sahur yapın. Muhakkak sahurda bereket vardır.”¹⁰⁵

Begavî ilgili hadisi “bâbu ru’yeti’l-hilâl” bâbından sonra getirdiği ayrı bir fasılda zikretmiştir. Begavî’nin bu hadisi farklı bir fasılda ele alması, muhtemelen hadisin doğrudan hilalin görülmesiyle alakalı olmayan fakat aynı konuyu tamamlayıcı mahiyette birtakım detaylar içermesinden kaynaklanmaktadır. Tebrîzî ise sıralamayı bozmaksızın aynı yerde ele almış fakat buna “bâb fî mesâil müteferrika min kitâbi’s-savm” ismini vermiştir.¹⁰⁶ Bu başlığın, hadisin savm kitabına ait olup hilalin görülmesi meselesiyle dolaylı bir bağlantısının bulunduğuna işaret ettiğine dair bir çıkarım yapılabilir.

عن عائشة أنها قالت: دَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ: هَلْ عِنْدَكُمْ شَيْءٌ؟ فَقُلْنَا: لَا، قَالَ: فَإِنِّي إِذَا صَائِمٌ. ثُمَّ أَتَانَا يَوْمًا آخَرَ فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَهْدِيْ لَنَا حَيْسٌ فَقَالَ: أَرَيْنِيْهِ فَلَقَدْ أَصْبَحْتُ صَائِمًا، فَأَكَلَ

“Bir gün Nebî aleyhisselâm yanıma geldi ve yiyecek bir şey var mı diye sordu. Bizde olmadığını söyledik. Hazreti Peygamber: ‘öyleyse ben oruçluyum’ buyurdu. Başka bir gün tekrar geldi, dedik ki ‘ya Rasûlallâh bize hays (peynir ve yağ ile karıştırılmış hurma) hediye edildi’. ‘Onu bana yaklaştırm, ben oruçlu olarak sabahladım’ buyurdu sonrasında ondan yedi.”¹⁰⁷

Mesâbîh’te “bâbu sıyâmi’t-tetavvu” başlığından sonra ayrı bir fasıl altında zikredilen hadise, Mişkât’te “bâb fî’l-iftâr mine’t-tetavvu” başlığı altında yer verilmektedir.¹⁰⁸ Önceki bâbta nafilâ oruçla ilgili genel meseleler bulunurken, bu fasılda nafilâ oruç tutan kimsenin yemeğe davet edilmesi durumunda orucunu bozabileceğini ifade eden hadisler yer almaktadır. Bu bağlamda Tebrîzî’nin ilgili rivâyetler için “bâb fî’l-iftâr mine’t-tetavvu” başlığını kullanması, hadislerin içeriği ve konusuyla uyumlu bir tercih olarak gözükmektedir.

عن عبد الله بن عمرو بن العاص أن رسول الله ﷺ وَقَفَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِمَنَى لِلنَّاسِ يَسْأَلُونَهُ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ: لَمْ أَشْعُرْ فَحَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَذْبَحَ فَقَالَ: اذْبَحْ وَلَا حَرَجَ. فَجَاءَهُ آخَرُ وَقَالَ: لَمْ أَشْعُرْ فَتَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْبِي. فَقَالَ: ارْمِ وَلَا حَرَجَ. فَمَا سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ شَيْءٍ قُلَّمْ أَوْ آخَرَ إِلَّا قَالَ: افْعَلْ وَلَا حَرَجَ

“Rasûlullâh veda haccında insanların kendisine soru sorması için durakladı. Bir adam geldi: ‘Bilmiyordum. Kurban kesmeden önce tıraş oldum’ dedi. Hazreti Peygamber: ‘Şimdi kes, bir günahın yoktur’ buyurdu. Başka bir adam geldi: ‘Bilmiyordum. Şeytan taşlamadan önce kurban kestim’ dedi. Hazreti Peygamber: ‘Şimdi taşla, bir günahın yoktur’ buyurdu. Nebî aleyhisselâm takdim veya tehir edilen şeylerle ilgili sorulara ‘Şimdi yap, bir günahın yoktur’ diye cevap verdi.”¹⁰⁹

Söz konusu hadis, Begavî’nin ayrı bir fasıl altında zikrettiği Tebrîzî’nin başlıklandırdığı

105 Begavî, *Mesâbîh*, 1407.

106 Tebrîzî, *Miškât*, 1982.

107 Begavî, *Mesâbîh*, 1481.

108 Tebrîzî, *Miškât*, 2076.

109 Begavî, *Mesâbîh*, 1926.

hadislerden biridir. Begavî'nin "bâbu'l-halk"tan sonra ayrı bir fasıl altında zikrettiği hadisler, Tebrîzî tarafından "bâb fi't-tehallül" başlığıyla ele alınmıştır.¹¹⁰ *Miškât*'in şerhi olan *Mirkât*'te ise başlık "bâb fi takdimi ve te'hîri ba'di'l-menâsik" şeklinde geçmektedir. Bu başlık, fasıldaki hadislerin hac menâsikinden bazılarını öne alma veya erteleme konusuna işaret ettiğini göstermektedir. Alî el-Kârî, *Miškât*'in bir nüshasında bu bâbın "bâbu cevâzi't-takdîm ve't-te'hîr fi ba'di umûri'l-hacc" olarak geçtiğini belirtmiştir. Ayrıca o, İbn Hacer'in tıraş olma ile ilgili meseleleri içeren bir fasıl olduğu gerekçesiyle Begavî'nin başlık koymadığı yönündeki görüşünü ise garip karşılamaktadır. Çünkü bu başlıkta sadece tıraş olma konusuna değinilmemekte aynı zamanda şeytan taşlama, kurban kesme ve ifâda tavafına dair hadisler de yer almaktadır.¹¹¹ Bu durum başlığın yalnızca tıraş meselesine indirgenmesini engellemekte ve daha geniş bir kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Tebrîzî'nin "bâb fi't-tehallül" başlığını tercih etmesi, hadislerin genel muhtevasına uygun bir tercih olarak değerlendirilebilir.

Tebrîzî'nin *Miškâtü'l-Mesâbih*'te uyguladığı başlıklandırma yöntemi, hadislerin içerik ve bağlamlarının daha açık şekilde anlaşılmasına katkı sağladığı şeklinde değerlendirilebilir. Begavî'nin *Mesâbihu's-Sünne*'de bazı fasılları başlıksız bırakması ya da genel bir kategori altında toplamayı tercih etmesi, eserin tasnif anlayışının daha sade ve hüküm merkezli olduğunu ortaya koyarken; Tebrîzî, hadislerin içerdiği mana ve fikhî bağlamı esas alarak detaylı ve açıklayıcı başlıklarla *Mesâbih*'e katkı sunmuştur. Onun bu tasarrufu, sadece metnin sistematik yapısını güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda okuyucunun konular arasında daha rahat irtibat kurabilmesine imkân tanımıştır.

1.6. Bâb Hadislerinin Mukâyesesi

Begavî ve Tebrîzî'nin yaklaşımları, hadislerin değişik başlıklarda yer almasına ve farklı içerik vurgularına yol açabilmektedir. Begavî, genellikle hadisi ilgili olduğu birden fazla başlık altında zikretmiştir. Bu yaklaşım, hadisin çeşitli bağlamlardaki kullanımını vurgulamayı amaçlar. Tebrîzî ise aynı hadisi tekrardan kaçınma düşüncesiyle ve bazen de metnin tam haliyle tek bir yerde nakletmiştir. Aşağıda iki eser arasındaki yöntemsel farklılıkları açık bir şekilde ortaya koyması amacıyla, Begavî ve Tebrîzî'nin tasnif yöntemlerine dair örnekler aktarılacaktır.

عن أبي مسعود الأنصاري قال: كان رجلٌ من الأنصارِ يُكْنَى أبا شُعَيْبٍ، وكانَ لَهُ غُلَامٌ لَحَامٌ، فقال: اصْنَعْ طَعَامًا يَكْفِي خَمْسَةَ لَعْلَى أَدْعُو النَّبِيَّ ﷺ خَامِسَ خَمْسَةِ فَصْنَعَ [لَهُ] طَعِيمًا، ثُمَّ أَتَاهُ فَدَعَاهُ فَبِعَهُمْ رَجُلٌ، فقال النَّبِيُّ ﷺ: يَا أبا شُعَيْبٍ إِنَّ رَجُلًا تَبِعَنَا فَإِنْ شِئْتَ أَذْنَتْ لَهُ وَإِنْ شِئْتَ تَرَكْنَاهُ. قال: لَا بَلْ أَذْنَتْ لَهُ

"Ensâr'dan künyesi Ebû Şuayb olan bir adam vardı. O, kasap olan kölesine beş kişiye yetecek bir yemek yapmasını, belki de beş kişiden biri olarak Rasûlullâh'ı davet edeceğini söyledi. Kölesi az miktarda yemek yaptı. O da gidip Hazreti Peygamber'i davet etti.

110 Tebrîzî, *Miškât*, 2655.

111 Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, 5/1832.

Arkalarından bir adam da onlarla birlikte geldi. Rasûlullâh: ‘Ey Ebâ Şuayb bir adam arkamızdan geldi; istersen ona izin ver, istersen bırak’ buyurdu. Ebû Şuayb: ‘hayır, aksine ona izin verdim’ dedi.”¹¹²

Begavî, bu hadisi Kitâbu’l-Et’ime’nin bâbu’d-diyâfe ve Kitâbu’n-Nikâh’ın bâbu’l-velîme başlıkları olmak üzere iki yerde zikrederken Tebrîzî, tekrardan kaçınma düşüncesiyle sadece Kitâbu’n-Nikâh’ın bâbu’l-velîme başlığı altında hadise yer vermiştir.¹¹³ *Mesâbih* ve *Mişkât*’te bulunan bu hadislerin metinlerinde herhangi bir farklılık yoktur. Tebrîzî tekrar etmeme maksadıyla hadisi bir yerde zikretmiş olsa da iki bâb arasındaki tercih sebebi üzerinde durmak gerekir. Onun bu tasarrufu, Tirmizî ve Dârimî’nin benzer bir hadisi velîme başlığı altında almalarına dayanmış olabilir. Hadisin *Mesâbih*’te sıhâh kısmında *Mişkât*’te de ilk fasılda bulunması; Buhârî veya Müslim’in metnine uygun olmasını gerektirmektedir. Tirmizî ve Dârimî’nin metinlerinde ise az da olsa farklılık mevcuttur. Bu durum, Tebrîzî’nin hadisi farklı bâb altında zikretmesini *Mesâbih*’in usulü açısından engellemektedir. Ayrıca hadisten çıkarılan hükümlerin daha çok davet ve misafirlikle ilgili olması¹¹⁴ da göz önünde bulundurulduğunda Begavî’nin hadise Kitâbu’l-Et’ime’de yer vermesinin daha uygun olduğu ihtimali artmaktadır. Nitekim Buhârî’nin de aynı rivâyeti Kitâbu’l-Et’ime’ ile Kitâbu’l-Mezâlim başlıkları altında tahrir etmesi¹¹⁵ ve hadisin içeriği, Et’ime’ başlığı altında da zikredilmesinin yerinde olacağını göstermektedir.

وعن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده أن النبي ﷺ سئل عن الثمر المعلق، فقال: مَنْ أَصَابَ بِهِ مِنْ ذِي حَاجَةٍ غَيْرَ مَتَّحِدٍ خُبْنَةً فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ

“Nebî aleyhisselâm ağaçtaki meyvenin hükmünden sorulduğunda şöyle cevap verdi: ‘Azık olarak toplamaksızın ihtiyaç sahibi olduğu halde ağzına ondan isabet eden kimseye bir vebal yoktur.’”¹¹⁶

Söz konusu hadis, *Mesâbih*’te ilk olarak Kitâbu’l-Buyu’un gasb ve âriye bâbında yer almakta, sonrasında daha uzun şekliyle lukata bâbında ve kısmî olarak Kitâbu’l-Hudûd’un kat’îs-sirkat bâbında tekrar zikredilmektedir. *Mişkât*’te ise hadis gasb bâbı dışında diğer üç bâbta yer almaktadır. Hadisin içeriğine bakıldığında başkasının izni olmaksızın meyvesini yemeye dair bir hükmü beyan ettiği görülmektedir.¹¹⁷ Bu durum, rivâyetin gasp meselesiyle doğrudan ilgili olduğunu ve gasp bâbında zikredilmesinin doğru bir tasarruf olacağını düşündürmektedir. Ayrıca *Mesâbih*’teki bâb sıralamasında gasbın diğer ilgili bâblardan önce gelmesi, hadisin burada da zikredilmesinin uygun bir tercih olacağı şeklinde yorumlanabilir. *Mişkât*’te ise bu rivâyetin gasp bâbında zikredilmemesi, Tebrîzî’nin

112 Begavî, *Mesâbih*, 3268.

113 Tebrîzî, *Mişkât*, 3219.

114 Zeydânî, Muzhiruddîn Hüseyin b. Mahmud b. Hasen, *el-Mefâtih fi şerhi’l-Mesâbih*, nşr. Nûreddin Tâlib (Beyrut: Dâru’n-Nevâdir, 1433/2012), 4/524.

115 Buhârî, “Et’ime”, 34.

116 Begavî, *Mesâbih*, 2174, 2246, 2708.

117 İbn Melek, *Şerhu’l-Mesâbih*, 3/472.

hadislerin tasnifinde içerik bakımından farklı bir değerlendirme yaptığını gösterse de gasp konusunun ahkam açısından hadisin temeli olduğu düşünüldüğünde, Begavî'nin tasnifi bu bağlamı daha iyi yansıtmaktadır. Netice itibarıyla *Mesâbih*'te rivâyetin hem gasp hem diğer bâblarda zikredilmesinin, daha kapsamlı bir tasnif ortaya koyduğu ve hadisin çeşitli açılardan ele alınmasını sağladığı söylenebilir.

عن المقدم بن معدي كرب، عن رسول الله ﷺ أنه قال: ألا لا يحلُّ ذو نابٍ من السباع، ولا الحمارُ الأهليُّ، ولا اللقطة من مالٍ مُعاهدٍ إلا أن يستغني عنها صاحبها

“Dikkat edin. Azı dış sahibi yırtıcı hayvanın eti, ehlî eşeğin eti ve sahibinin ondan ihtiyaçsız olması müstesna eman verilmiş kimsenin (zimmî) buluntusu helal değildir.”¹¹⁸

Begavî, ilgili kısmını Kitâbu'l-Buyu'un lukata bahsinde zikrettiği hadisin metni Ebû Dâvûd'un metniyle aynıdır.¹¹⁹ Tebrîzî ise hadisin uzun versiyonuna Kitâbu'l-İmân'ın i'tisâm bâbında yer vermiştir.¹²⁰ *Mişkât*'te tercih edilen bu uzun metin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçmektedir.¹²¹

Mişkât'te bulunan uzun rivâyetin başlangıcında أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْكِتَابَ وَمِفْلَهُ مَعَهُ أَلَا يُوشِكُ رَجُلٌ شَيْعَانٌ عَلَى “Dikkat edin. Bana Kur’ân ve beraberinde bir misli verildi. Karnı tok bir adamın koltuğuna uzanmış olduğu halde ‘size (sadece) bu Kur’ân gerekir. Onda helal ne bulursanız helal; haram ne bulursanız haram sayın’ demesi yakındır. Allah’ın rasûlünün haram kıldığı şey Allah’ın haram kıldığı gibidir.” uyarısı vardır. Tebrîzî’nin muhtemelen sünnetin önemine dikkat çeken bu ifadeler sebebiyle hadisi Kur’ân ve sünnete tutunmak başlığı altında zikrettiği anlaşılmaktadır. Onun bu tercihini hadisin içeriğine uygun bir tasnif olarak değerlendirmek mümkündür. Begavî, hadisin hükmî detaylarına odaklanarak lukata gibi daha özel bir başlık altında ele alırken, Tebrîzî Kur’ân ve sünnete bağlılığı vurgulamak gayesiyle i’tisâm bâbında yer vermiştir. Her iki alim de içeriği ön planda tutmuş fakat farklı hususlara dikkat etmişlerdir.

وَعَنْ أَنَسٍ أَوْ غَيْرِهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ اسْتَأْذَنَ عَلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ فَقَالَ سَعْدٌ: وَعَلَيْكُمْ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَلَمْ يُسْمِعِ النَّبِيَّ ﷺ حَتَّى سَلَّمَ ثَلَاثًا وَرَدَّ عَلَيْهِ سَعْدٌ ثَلَاثًا وَلَمْ يُسْمِعْهُ فَرَجَعَ النَّبِيُّ ﷺ فَاتَّبَعَهُ سَعْدٌ

“Rasûlullâh, Sa’d b. Ubâde’den ‘es-selâmu aleyküm ve rahmetullâh’ diyerek izin istedi. Sa’d, ‘aleyküm selâm ve rahmetullâh’ dedi ve sesini Hazreti Peygamber’e işittirmedi. Tâ ki Rasûlullâh üç kez selam verdi, Sa’d da yine sesini işittirmeksizin üç kez selam aldı. Bunun üzerine Nebî aleyhisselâm geri döndü. Sa’d da onun arkasından gitti.”¹²²

Bu hadis, Begavî’nin *Mesâbih*'te ihtisar ettiği rivâyetlerden biridir. *Mesâbih*'te Kitâbu'l-

118 Begavî, *Mesâbih*, 2251.

119 Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 33.

120 Tebrîzî, *Mişkât*, 163.

121 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/411.

122 Begavî, *Mesâbih*, 3615.

Âdâb'ın isti'zân bâbında zikredilmekte ve Sa'd'ın Rasûlullâh'ın ardından gittiğini bildiren ifadelerle sona ermektedir. *Mişkât*'te ise hadisin uzun versiyonu Kitâbu'l-Et'ime'nin ziyafet bâbında yer almaktadır.¹²³

Mişkât'teki metin şu şekilde devam etmektedir: فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي مَا سَلَّمْتَ تَسْلِيمَةً إِلَّا هِيَ بِأُذُنِي: وَلَقَدْ رَزَدْتُ عَلَيْكَ وَلَمْ أَسْمِعْكَ أَحَبِّبْتُ أَنْ أَسْتَكْبِرَ مِنْ سَلَامِكَ وَمِنْ الْبِرَّةِ ثُمَّ دَخَلُوا الْبَيْتَ فَقَرَّبَ لَهُ زَبِيحًا فَأَكَلَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ فَلَمَّا فَرَغَ قَالَ: «Sa'd: 'ya Rasûlallâh anam-babam sana feda olsun. Sen selam vermeyesin ki ben izin vermemiş olayım. Muhakkak selamını aldım ancak sana duyurmadım. Senin selamının ve bereketinin çok olmasını seviyorum.' Sonra eve girdiler. Kendisine üzüm takdim edildi. Rasûlullâh ondan yedi ve bitirince: 'yemeğinizi iyiler yedi, melekler size istiğfar etti ve oruçlular yanınızda iftar etti' buyurdu. Tebrîzî'nin hadisin son kısmında bulunan yemek ile ilgili ifadeler ve Hazreti Peygamber'in duası sebebiyle bu rivâyeti Kitâbu'l-Et'ime'de almayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Beyhakî'de bu hadisi *Sünen*'inde yemek sahibine edilen dua bâbında zikretmektedir.¹²⁴ Begavî'nin, hadisi ilgili bâbta zikretmek için ihtisar yoluna gitmiş olabileceği veya bu rivâyetin zikredildiği bâbta olması gerektiği düşüncesiyle oraya yerleştirmiş olabileceği ihtimal dahilinde gözükmemektedir. Öte yandan, Tebrîzî'nin rivâyetin tamamını ele alıp sonunda bulunan yemek ve dua ile ilgili ifadeleri öne çıkararak Kitâbu'l-Et'ime başlığı altında değerlendirmesinin uygun bir tercih olduğu söylenebilir.

قال النبي ﷺ: مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا، أَوْ لَيْسَكَتْ

“Kim Allah’a ve ahiret gününe iman ediyorsa ya hayır konuşsun ya sükût etsin.”¹²⁵

Bu hadis *Mesâbih*'te Kitâbu'l-Âdâb'ın hıfzu'l-lisân bâbının ilk hadisi olarak yer almaktadır. *Mişkât*'te ise aynı bâbta bu hadis bulunmamakta, bâb Begavî'nin *Mesâbih*'te ikinci sırada yer verdiği hadislerle başlamaktadır. Tebrîzî hadisi Kitâbu'l-Et'ime'nin ziyafet bâbında zikretmiş ve *لَيْسَكَتْ* yerine *لَيُصْمِتُ* lafzıyla rivâyet etmiştir.¹²⁶ Tebrîzî'nin hadise ziyafet bâbında yer vermesinin sebebi, Begavî'nin ihtisar ettiği rivâyeti tam metin halinde almasıdır. Hadisin ilk kısmı şu şekildedir: مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا، أَوْ لَيْسَكَتْ “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin; Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse komşusuna ezâ vermesin”. Tebrîzî'nin bu rivâyeti tam haliyle aktarması ve misafire ikram edilmesine dair ifadelerin bulunması, ziyafet bâbında değerlendirme sebebi olarak görünmektedir. Diğer taraftan hadisin Buhârî ve Müslim’de *لَيْسَكَتْ* lafzıyla tahrir edilmesi ise Begavî'nin tercihini desteklemektedir.¹²⁷ Ayrıca Buhârî'nin bu hadise hıfzu'l-lisân bâbında yer vermesi Begavî'nin tasnifinin daha isabetli olduğu şeklinde yorumlanabilir.

123 Tebrîzî, *Mişkât*, 4249.

124 Beyhakî, *es-Sünen*, 7/287.

125 Begavî, *Mesâbih*, 3740.

126 Tebrîzî, *Mişkât*, 4243.

127 Buhârî, “Rikâk”, 23; Müslim, “İmân”, 46.

Begavî'nin bir hadisi birden fazla başlık altında zikretmesi, rivâyetin çok yönlü değerlendirilmesi açısından kolaylık sağlarken; Tebrîzî'nin aynı rivâyeti sadece bir yerde nakletmesi ise tekrardan kaçınma amacı taşımaktadır. Fakat bu yaklaşım, bazı rivâyetlerin farklı bir muhteva çerçevesinde ele alınmasına neden olabilmektedir. Bununla birlikte her iki yaklaşımın da kendi içerisinde tutarlı bir metodolojiye sahip olduğu; ancak Begavî'nin çoklu tasnif yönteminin daha işlevsel bir zemin oluşturduğu söylenebilir.

Sonuç

Ele alınan çalışmada *Mesâbihu's-Sünne* ve *Miškâtü'l-Mesâbih* eserleri, genel özelliklerinden ziyade farklılık barındıran yönleriyle mukayese edilmiştir. Tebrîzî'nin istidrâk ve tehzîb olarak kabul edilebilecek *Miškâtü'l-Mesâbih* adlı eseri, aslı olan *Mesâbih*'e önemli katkılar sunmuştur. Dolayısıyla çalışmanın amacı, bu iki eseri eleştirel bir yaklaşımla karşılaştırmak değil, iki musannifin tercihlerinin ve yöntem farklılıklarının tespit edilerek değerlendirilmesi temelinde şekillendirilmiştir. Sonuç olarak, elde edilen bulgular şu şekilde sıralanabilir;

a. *Mesâbih*'te birçok rivâyetin ihtisar edilmesi, ayrıntılardan ziyade hükümlere delil teşkil eden ve amel etmeye elverişli kısımların ön plana çıkarılması, *Miškât*'te bunun aksine ilgili rivâyetlerin detaylarına yer verilerek hadislerin arka planının okuyucuya aktarılmaya çalışılması iki eserin yönetsel farklılıklarından biridir. Tebrîzî'nin bağlamı anlamada daha fazla bilgi sunan bu tercihi önemli bir zenginlik ortaya koyarken, Begavî'nin sistematik yaklaşımı da uygulamaya yönelik bir kolaylık sağlamaktadır. Her iki yöntem de mefhumu bozacak bir durum barındırmamakta, hadislerin farklı yönlerinin değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. *Mesâbih*'te hadislerin genellikle muhtasar bir şekilde ele alınmasının, okuyucunun dikkatini hükümlere ve onlarla amel etmeye yoğunlaştırmak için olduğu; *Miškât*'te ise mananın daha anlaşılabilir olması gayesiyle şerh niteliği taşıyan ifadelerin bulunduğu metinlerin tercih edildiği söylenebilir.

b. Begavî, tasnif yöntemindeki tercihi olarak zaman zaman başlık ismi vermeden hadisleri bir fasıl altında nakletmektedir. Aynı konuya işaret eden ve çeşitli açılardan değerlendirilebilecek hadislerin bir başlıkla sınırlandırılmaması, metinlere daha geniş bir çerçeveden yaklaşılmaya imkân tanımaktadır. Tebrîzî'nin muhtevasına uygun bir şekilde bu fasılları yeniden başlıklandırması daha kolay bir kullanıma ve bağlamın daha net bir şekilde ortaya konulmasına yardımcı olmuştur. Diğer bir ifadeyle öncelikli ana fikir belirlenerek ona uygun bir başlıklandırma yapılmış olması mümkündür. Bu tasarruf, yalnızca bir düzenleme çabası değil aynı zamanda istidrâk literatürü bağlamında değerli bir akademik katkı niteliği taşımaktadır.

c. *Mesâbih*'te birden fazla başlık altında yer verilen bir rivâyetin, *Miškât*'te tekrar etmekten kaçınma amacıyla tek bir yerde zikredildiği görülmektedir. Bu durum, hadislerin yanlış başlık altında yer aldığını göstermemekte; aksine, tekrar eden bir rivâyetin çok yönlü kullanımına ve farklı bağlamlarda ele alınabilmesine olanak sağlamaktadır. Şöyle ki, hadis, bir ibadetle ilgili olabileceği gibi ahlâkî bir davranışla da ilişkilendirilebilir.

Dolayısıyla aynı rivâyet yalnızca bir konuya değil birden fazla meseleye delil olabilmektedir. Bu yöntem hadislerin farklı açılardan değerlendirilmesini mümkün kılmakta ve her tekrarın faydasız olmadığını ortaya koymaktadır.

d. Mişkât'te Sahihayn'in her ikisinde de tahrir edilmeyen bazı hadisler müttefekun aleyh olarak nitelenmiştir. Bu hadislerin rivâyetinde Buhârî veya Müslim'in teferrüd ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında her iki eserde de -ender olmakla birlikte- hadislerin sahâbî râvisi ile ilgili müstensihlerden kaynaklandığı düşünülen hata bulunmaktadır. Ayrıca Tebrîzî, *Miškât*'te bir hadisin isnadındaki yanlış anlaşılmayı başka bir âlimin uygulamadığı bir yöntemle çözüme kavuşturmuştur. Bu tercih, bir metot farklılığı ve çözüm için pratik bir yol olarak kabul edilse de isnadın detaylarının göz ardı edilmesine yol açabilmektedir. Bunun yanında söz konusu hatalar az sayıda olup düzeltilebilir niteliktedir ve bu, eserlerin ilmî değerini olumsuz etkilememektedir.

Sonuç olarak, *Mesâbihu's-Sünne* ve *Miškâtü'l-Mesâbih* eserleri arasındaki ihtisar, başlıklandırma, rivâyetlerin tekrarı ve isnad yapısı bakımından ortaya çıkan farklılıklar, her iki eserin kendine has yöntemsel yaklaşım ve içerik tercihlerinin izlerini taşımaktadır. *Mesâbihu's-Sünne* ve *Miškâtü'l-Mesâbih*, kendilerine özgü metodolojileri aracılığıyla hadis literatürüne önemli katkılar sunmuş; hadislerin farklı bakış açılarıyla anlaşılmasına ve çeşitli yönleriyle ele alınmasına imkân sağlamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın, her iki eserin yöntem ve içerik farklılıklarını tahlil ederek sistematik bir karşılaştırmaya tâbi tutması, seçilen örneklerle mezkûr farklılıkları ayrıntılı biçimde ortaya koyması bakımından literatüre katkıda bulunması beklenmektedir. Ayrıca böyle bir incelemenin, her iki eserin hadis literatürü içindeki yerini ve özgün metodolojik yaklaşımlarını daha iyi kavramayı mümkün kılacağı, bununla birlikte benzer araştırmalara teorik ve uygulamalı bir zemin teşkil edeceği düşünülmektedir.

Kaynakça | References

- Abdurrezzâk, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef fi'l-Hadîs*. 12 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*. 50 Cilt. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1422/2001.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî, *en-Nakdû's-Sahîh limâ u'turida min ehâdisi'l-Mesâbih*. 1. Basım, 1405/1985.
- Alî el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-Mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1423/2002.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Mesâbihu's-sünne*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1407/1987.
- Begavî, *Şerhu's-sünne*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *es-Sünenü'l-kübrâ*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, *el-Câmiu's-sahîh*, Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1311/1893.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed, *Zikru esmâit-tâbiîn*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1405/1985.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, *el-Müsned*. 4 Cilt. Suud, Dâru'l-Muğnî, 1. Basım, 1421/2000.
- Demirci, Selim, "el-Hatîb et-Tebrîzî ve Mişkâtü'l-Mesâbih'i Üzerine" *Hadis Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2014), 95-113.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Iclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *es-Sikât*, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1. Basım, 1405/1985.
- İrâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddin Abdurahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân, *et-Takyîd ve'l-idâh limâ utlika ve uglika min Mukaddimeti İbni's-Salâh*. Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1. Basım, 1389/1969.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddin Ahmed b. Alî b. Muhammed, *el-Ecvibetü an ehâdis veka'at fi Mesâbihî's-sünne*.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddin Ahmed b. Alî b. Muhammed, *en-Nüketü alâ kitâbi İbnis-Salâh*. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'İlmî, 1. Basım, 1404/1984.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddin İsmâîl b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Melek, Muhammed b. İzzeddin Abdüllatif b. Abdülaziz b. Eminiddin b. Firiştâ, *Şerhu Mesâbihî's-sünne*. 6 Cilt. Kuveyt: İdâretü's-Sikâfeti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1433/2012.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî,

- Üsdü'l-gâbe fî mal'rifeti's-sahâbe. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1989.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs*. 2 Cilt. Dâru Fevvâz: Suud, 1. Basım, 1413/1992.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr b. Salâhiddin Abdirrahman b. Musa eş-Şehrezûrî, *Ma'rifetü envâi ulûmi'l-hadîs*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1406/1986.
- Kâfiyecî, Muhyiddin Muhammed b. Süleyman b. Sa'd b. Mes'ûd el-Hanefî, *el-Muhtasar fî ilmi'l-eser (Risâletân fî mustalahi'l-hadîs)*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1406/1986.
- Kazvînî, Sirâcüddin Ömer b. Alî, *Risâletün fî mevduâtî'l-Mesâbih*, thk. Mus'ab b. Hâlid b. Abdillâh el-Mervezî, *Mecelletü Ta'zîmi'l-Vahyeyn* 5/3 (1440/2019).
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer. b. İdrîs el-Hasenî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*. Halep: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 6. Basım, 1421/2000.
- Mâlik b. Enes Ebû Abdillâh Mâlik b. Ebî Âmir, *el-Muvatta'*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1405/1985.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tuhfetü'l-eşrâf bi ma'rifeti'l-etraf*. 13 Cilt. Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Mislîm b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*. Türkiye: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1334/1916.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen*. 8 Cilt. Kahire: Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1. Baskı, 1349/1930.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1. Basım, 1405/1985.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Fethu'l-mugîs bi şerhi Elfîyyeti'l-hadîs li'l-irâkî*. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1. Basım, 1424/2003.
- Tebri'zî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Hatîb, *Mişkâtü'l-Mesâbih*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1405/1985.
- Tîbî, Şerefüddin Hüseyin b. Abdillâh, *el-Kâşifan hakâiki's-sünen*. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1. Basım, 1418/1997.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *el-Câmiu's-sahîh*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1417/1996.
- Zeydânî, Muzhiruddîn, Hüseyin b. Mahmud b. Hasen, *el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbih*. 6 Cilt. Beyrut, Dâru'n-Nevâdir, 1. Basım, 1433/2012.